Összegzés.

A felvilágosodás kezdetétől az 1848-49-es forradalmi időszakig jelentékenyen fejlődött a magyar olvasóközönség; gyarapodott számszerűen, ujabb társadalmi és foglalkozási rétegekkel bővült, jó részének nemesbedett az izlése, élénkebbé vált az érdeklődése s növekedett az irodalom iránti igényessége is. Kazinczy még a miatt panaszkodott, hogy az irók csak egymás számára irják könyveiket s Kis János szintén ugy látta, hogy nincs a társadalomnak egyetlen olyan rétege sem, amelyre mint közönségére a magyar irodalom támaszkodhatnék: " A magyar fürendek nagy része, mint a hazájokból számüzötteknél történni szokott, nemzeti nyelvét elfeledte. A köznép és az alsó nemesség nem szeretett könyvekkel foglalkozni; s a tudományos karban azok, kikre a francia vagy német nyelv szeretete nem ragadott, a deákot kedvellék. A magyar iró, néhány oskolai ifjakat kivéve, alig talált olvasó közönséget. Fáradságáért nevének nyomtatásán kivül nemcsak külső jutalmat nem reménylhetett,hanem attól is félhetett, hogy hasznát nem ismerő oktalannak, vagy tulzó magyarnak fog tartatni" - irja az 179o-es évekre visszaemlékezve./107./

Ez a lehanguló helyzet az 1840-es évekre minden vonatkozásban gyökeresen megváltozott. A magyar olvasóközönség kiterjedt a társadalom mindazon rétegeire, amelyeket még Kis János a magyar irodalom iránti olvasói érdektelenségük miatt ilyen sulyosan elmarasztalt. Ahogy a történeti fejlődés minden időszakában, ekkor is a legműveltebb emberek és rétegek a legaktivabb és legigényesebb olvasók. A társadalom egészének műveltségi szinvonala és művelődés iránti érdeklődése a felvilágosodás és reformkor idején lényegesen emelkedett. A főranguak egy része is értelmiségi, polgáriasultabb jellegü életformát él már, s mint tudós, író vagy közéleti ember kapcsolódik az ország szellemi és tudományos életébe és a közéletbe, s egyben müvelt olvasó is. A "középrend", amelyhez az értelmiség /irók, tudósok,publicisták, tanárok, ügyvédek, orvosok és más szakemberek/, a honorácior- és hivatalnok-réteg, a diákok és jurátusok, az alsópapság és a birtokos köznemesség tartozik, társadalmi összetételét tekintve lényegesen átalakul, folyamatosan egyre több nem-nemesi /polgári,plebejusi/ származásu egyénnel bővül, s ezzel párhuzamosan a politikai és irodalmi s egyben olvasói érdeklődése is megváltozik, radikálizálódik. Ez a nagy társadalmi csoport alkotja az olvasóközönség legkiterjedtebb

s ugyanakkor legmüveltebb és legváltozatosabb érdeklődésü részét. Többségükben az ország tudományos és irodalmi központjában Pest-Budán, vagy vidéki városokban városias, polgári környezetben él, ahol rendelkezésére állnak a müvelődés különböző intézményei és eszközei.

Nagyon lényeges fejlődés mutatkozik a vidéken, falusi környezetben élő birtokos nemesség irodalmi érdeklődésében és olvasási kulturájában is. A magyar társadalom e rétegének életformájáról és müveltségi szintjéről meglehetősen egyoldaluan általánositó sivár kép él még ma is a szélesebb köztudatban,amely feltétlenül módositásra, árnyalásra szorul. A vidéki nemesi társadalom elmaradottsága, a parlagias, müveletlen, a kártyának és kopónak élőnemes alakja a 18.század elejétől fő oltáblája az irodalomnak. Ez az elmarasztaló kritika a köznemesség jó részét méltán illeti, más csoportjai azonban kivételek ez alól.
E haladás ügye iránt fogékony és érdeklődő rétegek müveltsége, könyv- és olvasási kulturája kiemelkedik az átlagból, olvasmányaik alig különböznek az értelmiség és hivatalnok-nemesség olvasmányaitól. Megismerkednek a magyar és külföldi irodalom legkülönbözőbb termékeivel, a gondolkodásukat, szellemi és politikai magatartásukat olvasmányaik lényegesen átformálják.

Nehéz elképzelni,hogy e réteg egyik napról a másikra válik a Széchenyi-kezdeményezte reformpolitika, majd akkossuthi és más liberális - demokrata eszméáramlatok követőjévé. Nyilván nagy szerepe van ebben a kiváltságait veszélyeztető bécsi udvari politikának is, de nem hagyható figyelmen kívül azoknak a fontos külföldi és hazai müveknek tudatformáló hatása sem, amelyek a nemesi magánkönyvtárakban is megtalálhatók voltak.

A hazai polgárság és parasztság ebben az időszakban kezd bekapcsolódni a magyar olvasási kulturába, de csak kisebb része olvas még, a 19.század második felében válik majd mint olvasó az irodalmi élet jelentékenyebb tényezőjévé.

E megnövekedett és minden vonatkozásban fejlettebb olvasóközönség fokozatosan egyre biztosabb társadalmi bázisa lesz a polgárosodó nemzeti irodalomnak, lapkiadásnak és könvkulturának. Az írók egy része, de különösen a szerkesztők számára lehetővé teszi a független alkotómunkát és biztositja megélhetésüket s átalakítja a könyvkiadás, a nyomdászat és könyvkereskedelem arculatát. A közönség fejlődésével és polgárosodásával párhuzamosan kialakulnak a könyvkultura polgári jellegü módszerei és formái. A feudalizmus korábbi időszakára általánosan jellemző szerzői magánkiadásokat

és a főrangu mecénások adományaira alapozott könyvkiadást fokozatosan felváltja az olvasóközönség szélse rétegeire épülő előfizetési rendszer, a prenumeráció, valamint a nyomdász-kiadók és kiadó könyvkereskedők saját terhükre is egyre több szinvonalas munka kiadását vállalják a széles körben népszerü tömegkiadványok mellett.

Az 1820-as évektől kezd általánossá válni,hogy a kiadók tiszteletdijat fizetnek a kiadásukban megjelenő művek szerzőinek, korábban legfeljebb a kiadott munka néhány példányával honorálták őket.Szerzői jogvédelem nincs még Magyarországon, - bár a Kisfaludy Társaság kezdeményezésére a reformkori országgyülések is tárgyalják az irói tulajdonjog törvényes szabályozásának problémáját,/108./ - de a kiadók a közönség körében kedvelt irók müveit szerződéssel igyekeznek maguknak biztositani s ebben szerzői jogdij, honorárium fizetésére vállalnak kötelezettséget. Az irói tiszteletdij igen különböző; Kilián pl.1843-ban Vörösmarty összes munkái 10 kötetét 10 évre 2600 ft-ért vette meg; Hartleben a Falu jegyzőjéért Eötvösnek ivenként 52 ft-ot /összesen 3200 ft-ot/,Heckenast pedig Jósika regényeiért ivenként 50 ft-ot /kötetenként átlag 1000 ft-ot/ fizetett. Petőfi összes versét 1847-ben 2000 ft-ért adta el "örökre" Emich-

nek, egyes versei ért a lapok kezdetben 4-4 ft-ot fizettek, de 1848-ban, a győri Hazánktól már versenként 2-2 aranyat kapott./109./

A lapkiadás a könyvkiadásnál is jövedelmezőbb foglalkozás. Lapjaik jövedelméből vagy a kiadótól kapott fizetésükből az 1840-es években általában már a szerkesztők is jól meg tudnak élni. Az olvasottabb lapok évi jövedelme 50.000 ft körül volt. A Pesti Hirlap előfizetési bevétele pl. 1843 első 6 hónapjában 22 ezer ft., amelyhez még további 2800 ft hirdetési bevétel is járul. A szerkesztési és nyomdai dijakat, továbbá az ügykezelési és postai költségeket leszámitva is 6000 ft félévi tiszta jövedeleme volt belőle a kiadó Landerer és Heckenast cégnek. /110./ Kossuth, a szerkesztő, mint a kiadó alkalmazottja évi 1200 ft fizetést kapott, de 2500 példányon felül minden ujabb előfizető után is 50-50 forintot, s igy a lap óriási sikere nyomán havi 800 ft /évi 9600 ft/ körül volt a szerkesztői fizetése.

A kiadványok iránti nagyobb közönségigény nyomán gyarapodott a nyomdák száma és a hazai nyomdaipar technikailag is korszerüsödött. 1801-ben Magyarország 34 helységében összesen 46 nyomdai üzem működött /111./, 1848 elején pedig már 53 helyen összesen

68./112./ Az 1840-as években kezdtek elterjedni az országban azok a külföldi találmányok /pl. a gyors sajtó/, amelyek lényegesen hozzájárultak a teljesítmények emeléséhez, ugyanakkor olcsóbb kiadványok gyorsabb előállításához is a kisebb pénzű átlagolvasók kívánalmai szerint. A nyomdák szaporodásával és korszerűsödésével együtt így lényegesen növekedett a könyvtermelés is. 1800-ban Magyarországon - a Schedius Lajos szerkesztette Mess-Verzeichniss szerint - összesen 115 mű jelent meg a következő nyelvi megoszlásban: 45 magyar, 15 német, 51 latin és 4 szláv munka./113./ Az 1848-ban megjelent könyvek száma ezzel szemben már összesen 794; nyelvek szerinti megoszlásuk pedig: 547 magyar, 192 német, 9 latin, 6 román, 32 szlovák, 5 horvát és szerb, 1 rutén és 2 olasz mű./114./ A számszerű növekedés mellett komoly minőségi változásra. a közönség magyarosodására és a magyar közönség gyarapodására utal a magyar nyelvű könyvek arányának lényeges emelkedése és a feudális-egyházi jellegű latin munkákénak tetemes visszaesése. 1800-ban a teljes könyvtermelésnek csak 39 %-a magyar mű s még 44 %-a latin; 1848-ban viszont a magyar könyvek aránya 69% az egészen belül, a latinoké viszont csupán 1,1%.

Az olvasóközönségnek s vele együtt a könyvkulturának e fejlődési eredményei a bécsi udvar és a hazai konzervatív, aulikus vezetőrétegek azon jogi és gazdasági intézkedéseivel szembeni küzdelem során születtek meg, amelyek a haladást ezen a téren még a reformkorban is erősen akadályozták. Végül az 1848-as forradalom, majd a forradalmi kormány megszüntette mindezeket a kötöttségeket /cenzura, privilégiumok, céhrendszer/ és törvénybe iktatta Magyarországon is a polgári sajtószabadságot.

J E G Y Z E T E K

A periodikák rövidítése a jegyzetanyagban:

ItK - Irodalomtörténeti Közlemények

Kts - Könyvtáros, A Könyvtáros

MKszle - Magyar Könyvszemle

OSzKÉ - Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve

Sz - Századok

Bevezetés

1. Az irodalom és művészetek társadalmi szerepét, közönségét vizsgáló művek közül kiemelkedő jelentőségű a magyar származásu Arnold Hauser: A művészet és az irodalom társadalomtörténete c. összefoglaló s a modern szociológia eredményeit marxista dialektikus módszerrel feldolgozó munkája. /Ford. Nyilas Vera. Bp. 1968. I-II. köt./ Az "irodalom és legszélesebb körü közönségének viszonyát" vizsgálja Szobotka Tibor: Közönség és irodalom /Bp. 1964./, a 17-18. századi nyugat- és középeurópai zenének és közönségének kapcsolatát Szabolcsi Bence: A művész és közönsége /2. bőv. kiad. Bp. 1964./ és a képzőművészet és közönség kölcsönös viszonyának alakulását Aradi Nóra: Képzőművészet és közönség /Bp. 1961./ c. művében.
- Az irodalomszociológiát, amely "a művészi alkotás társadalmi okait és hatását", vagy más szavakkal "az irodalom és társadalom kölcsönhatásait" elemzi, az irodalomtudomány egyik fontos ágának tartja Henryk Markiewicz lengyel marxista irodalomtudós /Az irodalomtudomány fő kérdései. Ford. Bojtár Endre. Bp. 1968. 15.p./, vagy Max Wehrli polgári idealista szem-

léletü svájci professzor is, bár ő tiltakozik ellene, hogy a kutatás az irodalmi folyamatot "egyoldaluan csakis a társadalmiból vezesse le, illetve 'magyará-za'", s ezzel tulajdonképpen a marxista irodalomtudomány vulgárszociológiai torzitásai ellen emel szót /Általános irodalomtudomány. Ford. Radó György. Bp. 1960. 164.p./. Ugyanakkor René Wellek és Austin Warren amerikai szerzők alapvető rendszerező kézikönyve, Az irodalom elmélete /Ford. és az utószót irta Szili József. Bp. 1972./ éppen a társadalom és irodalom kapcsolatainak megitélésében helyezkedik élesen szembe a marxista irodalomelmélettel. /Ld. Szili József utószavát./ - A külföldi polgári szerzők korábbi munkái közül figyelemre méltó Levin L. Schücking: Die Soziologie der literarischen Geschmacksbildung /Leipzig-Berlin, 1931./ c. müve, mint amely a társadalmi tagozódás szerepét meghatározónak tartja a közönség müvészi izlésének fejlődésében.

2. Ld. A kegyes olvasóhoz! Előszavak és utószavak válogatott gyüjteménye. Összeáll. Kenyeres Ágnes. Bp. 1964.

3. Kölcsey Ferenc összes müvei. Bp. é.n. 858.p.

4. Kemény tanulmányának legujabb közlése: Kemény Zsigmond: Élet és irodalom. Tanulmányok. Bp. /1971./ 123-189.p.

5. Horváth János: Tanulmányok. Bp. 1956. 15.p.

6. Horváth János: A magyar irodalmi müveltség kezdetei. Bp. 1944. 144-158.p.; U.ő: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Bp. 1927. 7-19.p.

7. Thienemann szellemtörténeti koncepciójának birálatát ld. Szobotka Tibor: Közönség és irodalom. /Bp./ 1964. 6-9.p.

8. Mindezekre - és a későbbiekben említendő, folyóiratokban és évkönyvekben megjelent tanulmányokra, közleményekre - pontosan hivatkozunk dolgozatunkban a maguk helyén.

9. Bényei több tanulmányt közölt Eötvös olvasmányairól és könyvtára állományának különböző szakterületekre tartozó részeiről. Két legjelentékenyebb összefoglaló közleménye: Eötvös József könyvtára. = MKszle 1970. 182-192.p. és Eötvös József olvasmányai. Bp. 1972.

10. Rendelkezésemre bocsátotta dr. Orosz László kecskeméti tanár "A magyar olvasóközönség a felvilágosodás korában" cimü, kéziratban lévő bölcsészdoktori disszertációját /Bp. 1948. 94 p. Gépirat./, amelyben a 18-19. század fordulója olvasóközönségének izlését vizsgálja egy-egy társadalmi osztály, réteg olvasmányain keresztül. Munkáját dolgozatom V., az olvasóközönség társadalmi tagozódását tárgyaló fejezetében használtam fel, elsősorban módszertani szempontból. Orosz László diszszertációjára Pándi Pál hivta fel figyelmemet, mindkettejük segitségét e helyen is köszönöm.

I. Európai kitekintés

Polgári társadalom, polgári könyvkultura és olvasóközönség

1. A francia felvilágosodás. Szerk. és bev. Gyergyai Albert. Bp. 1954.

Bernal, John D.: Tudomány és történelem. /Ford. Szalai Sándor, Salgó László és Félix Pál./ Bp. 1963. 344-365.p.

Altick, Richard D.: The English Common Reader. A Social History of the Mass Reading Public 1800-1900. Chicago-London, 1963.

Hobsbowm, E.J.: A forradalmak kora. /1789-1848./ /Ford. Litván György./ Bp. 1964.

Szobotka Tibor: Közönség és irodalom. Bp. 1964.

Hauser, Arnold: A művészet és az irodalom társadalomtörténete. II. köt. /Ford. Nyilas Vera és Széll Jenő./ Bp. 1969.

2. Novák László: A nyomdászat története. IV-V. könyv. Bp. 1928.

Handbuch der Bibliothekswissenschaft. Begründet von Fritz Milkau. 2. verm. und verb. Aufl. Herausg. von Georg Leyh. 1. Bd. Schrift und Buch. Wiesbaden, 1950.

Steinberg, S.H.: Die schwarze Kunst. 500 Jahre Buchwesen. 2. Aufl. München, 1961. 331-449.p.

Funke, Fritz: Buchkunde. Ein Überblick über die Geschichte des Buch- und Schriftwesens. 2. verb. und erweit. Aufl. Leipzig, 1963. 151-161.p.

3. Vorstius, Joris: Grundzüge der Bibliotheksgeschichte. 4. erw. Aufl. Leipzig, 1948. 54-69.p.

Hessel, Alfred: A könyvtárak története. Ford. Bán Dezsőné. Bp. 1959. 99-115.p.

Mukherjee, A.K.: Librarianship. Bombay, /1966./ 104-138.p.

Kaufman, Paul: Libraries and their Users. London, 1969.

Esdaile, Arundell: National Libraries of the World. 2.ed. London, 1957.

Murison, W.J.: The Public Library. London, /1955./

Kelly Thomas: Early Public Libraries. A History of Public Libraries in Great Britain before 1850. London, 1966.

Meyen, Fritz: Die technisch-wissenschaftlichen Bibliotheken. Braunschweig-Berlin-Hamburg, /1949./

Problems and Prospects of Research Library. Ed.by Edwine E. Williams. New Brunswick N.J. 1955.

Wilson, Louis Round - Tauber, Maurice F.: The University Library. 2.ed. New York, 1956.

Leyland, Eric: Libraries in School. London, /1961./

4. A magyarországi könyv- és könyvtári kultura és olvasó-

közönség történetére vonatkozó irodalomra a dolgozat megfelelő részeinél utalunk. Összefoglalóan ld.:

Gulyás Pál: A könyv sorsa Magyarországon a legrégibb időktől napjainkig. = MKszle, 1923. 27-94, 176-199.p. 1924. 13-71.p.;

A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapitástól 1849-ig. Összeáll. Kovács Máté. Bp. 1963. 228-590.p.

A külföldi és hazai polgári ill. polgári jellegü fejlődés összegezése:

Fülöp Géza: A könyv és könyvtári kultura a kapitalizmus időszakában. /1789-1917./ Bp. 1970.I-II. /Egyetemi jegyzet./

II. A magyarországi politikai, gazdasági és társadalmi viszonyok

1. A fejezet azokról a felvilágosodás- és reformkori politikai, gazdasági és társadalmi eseményekről és mozgalmakról nyujt rövid áttekintést és összefoglalást, amelyek széles rétegeket érintettek és mozgósitottak, s egyben - a társadalom szinte minden részének felkeltve az érdeklődését - spontán módon közönséget szerveztek a közéleti, a gazdasági és a társadalmi problémákkal foglalkozó különféle kiadványoknak is. Az összegezés forrásanyagául az alábbi összefoglaló

magyar történeti kézikönyvek és a korszakkal vagy kisebb szakaszaival foglalkozó történeti monográfiák szolgáltak:

Szekfű Gyula: Magyar történet. A tizennyolcadik század. Bp. é.n. /Hóman Bálint és Szekfű Gyula: Magyar történet. VI. köt./

Szekfű Gyula: Magyar történet. A tizenkilencedik és huszadik század. Bp. é.n. /Hóman Bálint és Szekfű Gyula: Magyar történet. VII. köt./

Pamlényi Ervin: A magyar nép története. I. Bp. 1954.;

Magyarország története. 1526-1790. /Szerk. H. Balázs Éva - Makkai László./ /Egyetemi tankönyv./ Bp. 1962.

Magyarország története 1790-1848. /Szerk. Mérei Gyula - Spira György./ /Egyetemi tankönyv./ Bp. 1961.

Magyarország története. Főszerk. Molnár Erik. I. köt. 3. kiad. Bp. 1971.

Acsády Ignác: A magyar jobbágyság története. Bp.1906.

Benda Kálmán: A magyar jakobinusok. Bp. 1957.

Benda Kálmán: A magyar jakobinus mozgalom iratai. 1-3. köt. Bp. 1957.

Marczali Henrik: Az 1790-91-i országgyűlés. 1-2. köt. Bp. 1907.

Marczali Henrik: Magyarország története II. József korában. 1-3. köt. Bp. 1881-1888.

Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történelméből. 1-2. köt. Genf, 1864.

Szekfü Gyula: Három nemzedék. Bp. 1920.
Mérei Gyula: Mezőgazdaság és agrártársadalom Magyarországon 1790-1848. Bp. 1948.
Mérei Gyula: Magyar iparfejlődés. 1790-1848. Bp. 1951.
Kosáry Domokos: Kossuth Lajos a reformkorban. Bp. 1946.

E művekre a fejezeten belül külön nem hivatkozom.

III. Művelődési törekvések és eredmények - könyv- és olvasási kultura

1. A rövid művelődéstörténeti áttekintés általános forrásanyaga az előző fejezetben is felhasznált történeti műveken kívül:

Pintér Jenő magyar irodalomtörténete. 5-6. köt. Bp. 1932-1933.
A magyar irodalom története 1849-ig. Szerk. Bóka László és Pándi Pál. Bp. 1957.
A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig. Szerk. Pándi Pál. Bp. /1965./ /A magyar irodalom története III. Főszerk. Sőtér István./
Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Bp. 1927.
Horváth János: Tanulmányok. Bp. 1956.
Komlós Aladár: Irodalmunk társadalmi háttere. Bp. /1947./
Waldapfel József: A magyar irodalom a felvilágosodás korában. 2. kiad. Bp. 1957.

Waldapfel József: Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből. 1780-1830. Bp. 1935.

Révai József: Marxizmus, népiesség, magyarság. 4. kiad. Bp. 1955.

Eckhardt Sándor: A francia forradalom eszméi Magyarországon. /Bp. 1924./

Jancsó Elemér: A felvilágosodástól a romantikáig. Bukarest, 1966.

Jancsó Elemér: Irodalomtörténet és időszerűség. Bukarest, 1972.

Benkő Samu: Sorsformáló értelem. Művelődéstörténeti dolgozatok. Bukarest, 1971.

Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei. 1777-1848. 1-2. köt. Bp. 1927.

Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez. 1790-1848. Kiad. és bev. Szekfű Gyula. Bp. 1926.

Benkő Loránd: A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában. Bp. 1960.

Kazinczy Ferenc levelezése. 1-23. köt. Bp. 1890-1960.

Farkas Gyula: A magyar romantika. Bp. 1930.

Szauder József: A romantika utján. Bp. 1961.

Farkas Gyula: A "Fiatal Magyarország" kora. Bp. 1932.

György Lajos: A magyar regény előzményei. Bp. 1941.

Weber Antal: A magyar regény kezdetei. Bp. 1959.

Fináczy Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. 1-2. köt. Bp. 1899-1902.

Fináczy Ernő: Az ujkori nevelés története. Bp. 1927.
A magyar nevelés története a feudalizmus és a kapitalizmus korában. Szerk. Ravasz János. Bp. 1960.
Friml Aladár: Az 1777-iki Ratio Educationis. Bp. 1913.
A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapitástól 1849-ig. Összeáll. Kovács Máté. Bp. 1963.
Dezsényi Béla - Nemes György: A magyar sajtó 250 éve. I. Bp. 1954.
Kókay György: A magyar hirlap- és folyóiratirodalom kezdetei /1780-1795/. Bp. 1970.

2. Bessenyei György válogatott müvei. Bp. 1953. 198.p. /Magyar Klaszikusok./

3. U.o. 274.p.

4. U.o. 200., 201.p.

5. U.o. 268., 273., 274.p.

6. Császár Elemér: Bessenyei akadémiai törekvései. Bp.1910.; Az Erdélyi Magyar Nyelvmivelő Társaság iratai. Kiad. és bev. Jancsó Elemér, Bukarest, 1955.; Szász Károly: Széchenyi István és az Akadémia megalapitása. Bp. 1880.; Csóka J. Lajos: A magyar tudományosság megszervezésének kisérletei a 18. században. Pannonhalma, 1942.

7. Batsányi János összes müvei. II. Prózai müvek. 1.Bp. 1960. 98.p.; Ld. még: Némedi Lajos: Bessenyei és Kazinczy. ItK 1962. 286-306.p.

8. Kármán József válogatott müvei. Bp. 1955. 73.p. /Magyar klasszikusok./

9. Berzeviczy Gergely: De conditione et indole rusticorum in Hungaria. 1804. /Magyarul Gaal Jenő fordításában: A parasztok állapotáról és természetéről Magyarországon. Ld. Koroda Miklós: A magyar felvilágosodás breviáriuma. Bp. é.n. 155-156.p./

10. Szabolcs vármegye levele Széchényi Ferencnek. Nagykálló, 1808. febr. 28. Közli: A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapitástól 1849-ig. Összeáll. Kovács Máté. Bp. 1963. 559.p. - Mátyás Corvinája és a Corvin-kódexek visszaszerzése külföldről a 19. század első felének további szakaszában is élénken foglalkoztatta a magyar nemesi közvéleményt. Az országgyülések is szorgalmazták a meglevő corvinák hazahozatalát, s ennek nyomán a modenai herceg két kódexet 1847-ben át is adott Metternich kancellárnak. E két modenai kódex 1891-ben került haza Magyarországra. /V. Waldapfel Eszter: Rendi kisérletek a külföldre került korvinák visszaszerzésére a XIX. század első felében. = MKszle 1967. 113-125.p.

11. Tolnai Vilmos: A nyelvujitás. Bp. 1929.

12. Vázlatok a Magyar Tudományos Akadémia félszázados történetéből. 1831-1881. Bp. 1881. - Fenyő István: Az Aurora. Egy irodalmi zsebkönyv életrajza. Bp. 1955.

13. Friml Aladár: Az 1777-i Ratio Educationis. Bp. 1913. 190-191., 196.p.

14. A magyar nevelés története a feudalizmus és a kapitalizmus korában. Szerk. Ravasz János. Bp. 1960. 48.p.

15. Wellmann Imre: Tessedik Sámuel. Bp. 1954. 135 p.

16. Süle Sándor: A keszthelyi Georgicon. 1797-1848. Bp. 1967. 245 p.

17. Idézi: A magyar nevelés története a feudalizmus és kapitalizmus korában. Szerk. Ravasz János. Bp. 1960. 56-57.p.

18. Széchenyi István válogatott irásai. Bp. 1959. 90., 91.p.

19. Zibolen Endre: Széchenyi pedagógiai programja. = Pedagógiai Szemle 1960. 432-444.p.

20. Humanizmus, realizmus = Pesti Hirlap 1841. 29. sz. Közölve: Kossuth Lajos hirlapi cikkei. I. 1841-1842. Bp. 1906. 50.p.

21. Csürös Zoltán: Kossuth, az ipari és mezőgazdasági szakképzés uttörője. = Élet és Tudomány 1952. 387-389.p.

22. Arató Endre: Az 1848. évi elemi oktatásról szóló törvényjavaslat és a magyar nacionalizmus. = Pedagógiai Szemle 1965. 688-693.p.

23. Vincze László: Táncsics Mihály pedagógiai nézetei. Bp. 1953. 116 p.

24. Vág Ottó: Brunszvik Teréz szerepe az első magyarországi óvódák létrehozásában. = Magyar Pedagógia 1961. 417-441.p.

25. Orosz Lajos: Teleki Blanka pedagógiai munkássága. = Pedagógiai Szemle 1962. 882-892.p.; Orosz Lajos: Brunszvik Teréz és a magyar nőnevelés. = Pedagógiai Szemle 1961. 1124-1134.p.; Teleki Blanka és köre. /Levelek és visszaemlékezések./ /Sajtó alá rend. és bev. Sáfrán Györgyi./ Bp. 1963. 668 p. 7 t.

26. Észrevételek a Conversations-Lexikoni pörhöz gr. Dessewffy József ellen. = Bajza válogatott müvei. Bp. 1959. 165.p. /Magyar Klasszikusok./ - Ld.még: Szabó Adorján: A Conversations-Lexikoni pör története. = A kassai premontrei gimnázium értesitője. Kassa, 1899.

27. Vázlatok a Magyar Tudományos Akadémia félszázados történetéből. 1831-1881. Bp. 1881.; - Bártfai Szabó László: Adatok a Magyar Tudományos Akadémia és a XIX. század első felének történetéhez. Bp. 1926.; A Magyar Tudományos Akadémia első évszázada. 1-2. köt. Bp. 1926-1928.

28. Fischer Vilmos: A Kisfaludy-Társaság története a

szabadságharcig. Bp. 1928.; Kéky Lajos: A százéves Kisfaludy-Társaság története /1836-1936/. Bp. 1936. 270 p.

29. Pukánszkyné Kádár Jolán: A Nemzeti Szinház százéves története. 1-2. köt. Bp. 1938-1940.

30. Galgóczy Károly: Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület története. Bp. 1898. IV, 148 p.

31. Németh Béla: Bugát Pál, a természettudomány magyar uttörője. Bp. 1951. 79 p.; Tilkovszky Loránt: A Természettudományi Társulat megalakulásának társadalmi jelentősége. = Természettudományi Közlöny 1958. 1-4.p.

32. Dezsényi Béla: A Nemzeti Kör a negyvenes évek irodalmi és hirlapi mozgalmaiban. = ItK 1953. 163-204.p.

33. Petőfi Sándor összes prózai müvei és levelezése. /Bp./ 1960. 292.p.

IV. Közönségszervezés, olvasóközönség, olvasmányok

a/ A közönség fontosságának felismerése. Közönségszervezés a felvilágosodás idején

1. Horváth János: Magyar irodalomismeret. = H.J.: Tanulmányok. Bp. 1956. 15., 19.p.

2. Alszeghy Zsolt: A könyv és olvasója. = Magyar müvelődéstörténet. IV. Szerk. Domanovszky Sándor, Balanyi György stb. /Bp.1942./ 485-486.p.

3. Faludi Ferenc: Istenes jóságra és szerentsés bóldog életre oktatott nemes asszony. Pozsony és Kassa, 1787. 161-164, 171-173.p. - Faludinak e müve, amely tulajdonképpen J. Dorell angol iró munkájának forditása olaszból, első alkalommal 1748-ban jelent meg Nagyszombatban, majd több kiadása is napvilágot látott. 1787-i kiadása bizonyitja, hogy álláspontját az egyház a felvilágosodás idején is igyekezett felhasználni a világi tárgyu szépirodalom ellensulyozására.

4. Szaicz Leó munkája Máriafi István álnéven jelent meg "Párizsban és Berlinben" helymegjelöléssel, a nyomda feltüntetése nélkül, 4 részben: 1785-, 1788-, 1789-, ill. 1790-ben. Szaicz más magyar és latin nyelvü müveiben is támadta a felvilágosodás hiveit és eszméit, s védte velük szemben az egyházi tanitásokat.

5. Ld. A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapitástól 1849-ig. Összeáll. Kovács Máté. Bp. 1963. 513-514.p. - A két utolsóként emlitett antiklerikális munka szerzője Laczkovics János. Névtelenül jelentek meg. - Alexovics Vazul mint pálos szerzetes, majd az egyetemi templom hitszónoka, prédi-

kációiban is állandóan támadta a felvilágosult nézeteket és képviselőiket az 1790-es években. A haladás korabeli hivei a reakció megtestesitőjét látták benne, és gyülölettel nyilatkoztak róla. /Eckhardt Sándor: A francia forradalom eszméi Magyarországon. Bp. 1924. 177-178.p./

6. Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete. Bp. 1956. 39.p. /Magyar Könyvtár/

7. Ld. A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapitástól 1849-ig. Összeáll. Kovács Máté. Bp. 1963. 517.p.

8. Kulcsár Adorján: Olvasóközönségünk 1800 táján. Bp. 1943. 60-68.p.

9. Farkas Gyula: Iró és olvasó a XIX. században. = Magyar müvelődéstörténet. V. Szerk. Domanovszky Sándor, Szentpétery Imre stb. /Bp. 1943./ 365.p.

10. Magyar szinháztörténet. /Szerk. és bev. Hont Ferenc./ Bp. 1962. 91-116.p.

11. Kulcsár Adorján: Olvasóközönségünk 1800 táján. Bp. 1943. 68-69., 44-45.p.

12. Ballagi Géza: A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig. Bp. 1888.

13. Benda Kálmán: A magyar jakobinusok. Bp. 1957.VIII.p.

14. U.a. VIII-IX.p.

15. Magyarország története. I.Bp. 1964. 402.p.

16. Ld. Benda Kálmán: A magyar jakobinusok iratai. II. Bp. 1957. 63.p.

17. U.a. I.Bp. 1957. 584.p.

18. Az eredetileg német nyelvü jelentés magyar fordítása közölve: Benda Kálmán: A magyar jakobinusok. Bp.1957. 124-125.p. Ld.még: Benda Kálmán: A magyar jakobinusok iratai. I. Bp. 1957. 476.p. - Érkeztek persze jelentések a vidéki olvasókörökről is. Berzeviczy András alnádort pl. egy 1793 februárjában kelt levél így tájékoztatja egy Sáros megyei titkos összejövetelről: "Gr.Szirmay József pénztárosa december 10-én 10 főnyi titkos összejövetelt látott, ahol a polgárok egy asztal köré ülve könyvet lapoztak." Pergen gróf, a Polizeihofstelle főnöke pedig Ferenc királynak számol be róla, hogy a francia "Freyheitssystem" Magyarországon is hivekre talál, s titkos klubok fáradoznak azon, hogy a veszedelmes mérget terjesszék, sőt ez a tiszai megyékben már be is marta magát. /Ld. Sándor Lipót főherceg nádor iratai. 1790-1795. Kiad. Mályusz Elemér. Bp. 1926. 612-613.p./

19. Angyal Dávid: Magyar politikai perek a XIX. század első éveiben. = Sz 1916. 433-434.p.

20. Az eredetileg német nyelvü jelentés magyar forditását közli: Benda Kálmán: A magyar jakobinusok. Bp. 1957. 155-157.p. - A "Tuchl", azaz helyesen "Tuschl"-kávéház, mint a Németországból bevándorolt Tuschl Sebestyén tulajdona, a 18. század végén a legfényesebb pesti, sőt középeurópai kávéház volt. A Pesten megfordult utazók csodálattal emlegették, Ernst Moritz Arndt /1769-1860/ német költő és politikai iró is felkereste, s feljegyezte róla, hogy "az egész service valódi ezüstből állt, a kiszolgálók harisnyában és cipőben jártak, és 30 folyóiratot lehetett benne olvasásra megkapni." /Az idézett részt Fr.R. Kaindl:Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern /III. Bd. Gotha, 1911. 305.p./ c. müve alapján irja Kósa János: Pest és Buda elmagyarosodása 1848-ig. Bp. 1936. 221.p./

21. A kávéházak legtöbbje a későbbiek során is jelentékeny müvelődési szerepet töltött be a főváros életében. Az értelmiség tagjai, irók, ujságirók és tudósok gyakran és rendszeresen találkoztak a pest-budai kávéházakban, ahol olvashatták a hazai és külföldi lapokat. A 19. század első felének egyik legismertebb budai kávéháza, a Fortuna pl. az 1820-as években a Vereinigte Ofner und Pester Zeitungot s a Hazai és Külföldi Tudósitásokat, valamint Hasznos Mulatságok

cimen kiadott irodalmi melléklapját járatta. Az első pesti irodalmi kávéháznak, a Pilvaxnak, a Fiatal Magyarország és a Tizek Társasága s a fővárosi radikális értelmiség és diákság törzshelyének történeti és művelődéstörténeti jelentősége közismert. - A fővárosi kávéházak művelődéstörténeti szerepéről is ír Balla Vilmos: A Kávéforrás. /Bp. 1927./ és Bevilaqua Borsody Béla - Mezséry Béla: Pest-budai kávéházak. I-II. /Bp. 1935./ című munkája.

22. Franciaországban és Németországban a 18. században számos kölcsönkönyvtár működött. Franciaországban már 1701-ben találkozhatunk velük: virágkoruk a 18. század közepe; a forradalom idején különböző pártklubokká, vagy irodalmi szalonokká alakultak át. /Ld. Szemző Piroska: A magyar kölcsönkönyvtárak kezdetei.= MKszle 1939. 165-166.p. és Francia irodalmi szalonok. Összeáll. Madácsy László. Bp. 1963./

23. Léces Károly: A pesti magyar olvasó-kabinet megalapitása és könyvállománya. = MKszle 1959. 346.p. - A korabeli sajtó és maguk a tulajdonosok sem tesznek éles különbséget a két intézmény között; ugyanazt hol kölcsönkönyvtárként, hol olvasókabinetként emlegetik.

24. Pápay Sámuel: A magyar literatura esmérete. I. Veszprém, 1808. 479-480.p.

25. 1787-ben Gleixner már katalógust is ad ki kölcsönkönyvtára kölcsönözhető állományáról: Verzeichniss der Bücher, welche in dem Lesekabinet des Johann Gleixner ... gegen die gewöhnliche Bezahlung zum Lesen ausgeliehen werden. Pest, 1787. - Gleixner kölcsönkönyvtárában tiltott könyvek is voltak. Amikor a helytartótanács 1791. október 1-én kelt rendeletével több pesti könyvkereskedőtől tiltott munkákat koboztat el, a vizsgálóbizottság nála, mint kölcsönkönyvtár-tulajdonosnál /Lesekabinets-Inhaber/ is talál két ilyen művet /Van den Noot oder Geheime Geschichte der Empörung Belgiens és Romantische Erzählungen der Königin Margaretha von Navarra/. Márpedig általános szokás volt, hogy a kölcsönkönyvtár-tulajdonosok kereskedésük állományát egyaránt árusították és kölcsönözték az érdeklődőknek, még ha a tiltott könyveket a cenzura engedélyével kibocsátott katalógusaikban nem is tüntették fel. Gleixner az eljárás során azt vallotta, hogy a két elkobzott könyvet Mahler Fülöp pozsonyi könyvkereskedőtől szerezte be. /Gárdonyi Albert: Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a 18. században,különös tekintettel Budára és Pestre. Bp. 1917. 43.p./

26. Csatkai Endre: Régi soproni könyvgyűjtők, könyvesboltok és olvasókabinetek. = MKszle 1939. 54-61.p.

27. Neue National-Lesebibliothek oder Verzeichnis ausserlesener Bücher ... welche zum Lesen ausgegeben werden von Alois Doll und Comp. Pressburg, 1788.

28. Pfundtner 1794-ben jelentetett meg könyvjegyzéket: Verzeichniss der Bücher, welche in dem Lesekabinet des Mathias Pfundtner in Oedenburg zum Lesen herausgegeben werden. Katalógusa 38 lapon 771 német könyvet tartalmazott, tulnyomórészt szépirodalmi müveket /köztük pl. Goethe Wertherjét, Schiller két fiatalkori munkáját, Lessing és Voltaire müveit/, de utleirásokat, filozófiai és a francia forradalommal foglalkozó irásokat is. /Csatkai Endre: Régi soproni könyvgyüjtők, könyvesboltok és olvasókabinetek. = MKszle 1939. 54-61.p./

29. Szemző Piroska: A magyar kölcsönkönyvtárak kezdetei. = MKszle 1939. 165-175.p.

30. Lese Kabinet. = Mindenes Gyüjtemény, 1789. II. 135-136.p. - A későbbiek során a többi korabeli magyar lap, a Hadi és Más nevezetes történetek és a Magyar Hirmondó is gyakran szól a kölcsönkönyvtárakról, támogatja, propagálja őket. /Ld. Kókay György: Az első magyar kölcsönkönyvtárak történetéhez. = MKszle 1957. 271-272.p./

31. Biró Ferenc: A XVIII. századvégi magyar lesekabinetek történetéhez. = MKszle 1961. 81-83.p.

32. Németi még "nem tudja, hol és kinél kellene minden uj magyar könyvet megszerezni?" - közli a Mindenes Gyüjtemény, majd Németivel együtt az érdeklődőknek a következő kissé bizonytalan választ adja: "Mind azoknak, kik e dologban tudakozódtak, csak azt felelhetjük, hogy nagy részeket a Magyar Könyveknek Landerer és Müller Könyvkötő Uraknál meg lehet találni, de sokat ott sem." /Mindenes Gyüjtemény 1789. II. 247-248.p. és Kulcsár Adorján: Olvasóközönségünk 1800 táján. Bp. 1943.27.p./

33. A korabeli két magyar lap lelkesen üdvözli az uj nemzeti jellegü és a közjót szolgáló intézményt, s Müller áldozatvállalását példának állitja mások elé is. "Vajha legalább minden nevezetesebb városainkban találkoznék egy buzgó Hazafi, aki e dicséretes példát követné! az elől forduló csekély alkalmatlanságot a Közjóért elviselhetné" - irja a Hadi és Más Nevezetes Történetek. A Mindenes Gyüjtemény a fenti óhajtást még azzal toldja meg, hogy a magyar olvasókabinetektől a német kölcsönkönyvtárak hatásának az ellensulyozását is várja: "Nem kellene összedugott kezekkel várni, hogy az efféléket mindenütt csak az idegenek csinálják: hanem magunknak kellene iparkodnunk, és az ilyen kabinétokba bészedett Magyar Könyvekkel Nemzetünket az olvasásra csalogatnunk." /1789.II. 118-119.p./

34. Erről ugyancsak a Mindenes Gyűjtemény tájékoztat, megemlítvén, hogy Müller győri kabinetjéből könyveket "a szomszéd falukba is kihordanak az olvasni szeretők, egy krt fizetvén egy könyvtől minden napra." /1789. II. 118-119.p./

35. Kókay György: Az első magyar kölcsönkönyvtárak történetéhez. = MKszle 1957. 271-275.p.

36. Szemző Piroska: A magyar kölcsönkönyvtárak kezdetei. = MKszle 1939. 168-169.p.

37. Müller győri kölcsönkönyvtára valószinűleg 1794-ben szünt meg. A Győri Állami Levéltárban levő adókönyvekben a tulajdonos neve ugyanis 1790 és 1794 közt szerepel, mint "Buchbinder und Buchhändler", a későbbi években nem.

38, Institoris Gábor előzőleg a Komárom megyei Bokodon volt könyvkötő, s 1792. junius 4-én folyamodott pesti könyvkötői s egyuttal magyar kölcsönkönyvtár-alapitási engedélyért Pest város tanácsához. A tanács 1792. augusztus 6-án a helybeli könyvkötők tiltakozása ellenére megadta számára mindkét engedélyt, de 1792. november 21-én - mivel felszabaditólevelét nem tudta felmutatni - részben a könyvkötőcéh javára döntött: a könyvkötőmesterségtől eltiltotta, és csak magyar olvasókabinét felállitását s a magyar könyvekkel való

kereskedést engedélyezte számára. Igy Institoris lett az első pesti magyar olvasókabinét tulajdonosa, és egyben őt "kell az első pesti magyar könyvkereskedőnek tekintenünk." /Gárdonyi Albert: Régi pesti könyvkereskedők. Bp. 1930. 55-56.p./ - A Magyar Hirmondó lelkes hangon adott hirt az "igen derék Hazánkfia" magyar olvasókabinetjének megnyitásáról a Kecskeméti utcában, s egyben a magyar tudósokhoz intézett kérését is tolmácsolta: "Kéretteti általam a Magyar Tudósokat, ne sajnálják a most ujonnan kiadott, vagy ezentul kiadandó könyvekből legalább is három nyomtatványokat pénzéért Kabinetje számára megküldeni." Végül bejelentette: "Nemsokára kiadja nyomtatásban a Kabinetjében található könyveknek Laistromát." /1793. I. 739-740.p./ - Institoris a három példányból egyet helybeli olvasásra, kettőt pedig kölcsönzésre szánt. A helyben-olvasók részére Kecskeméti utcai egyik szobáját rendezte be. /Kremmer Dezső: Könyvtári élet Pest-Budán. = Könyvtári Szemle 1916. 13-14.p./

39. A katalógus cime: Könyvek Lajstroma, melyek Pesten ... Mossóczi Institoris Gábor ujdon állittatott Magyar Olvasó-Kabinetjában találtatnak. 1793. Az Előbeszéd teljes szövegét közli: A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapitástól 1849-ig. Összeáll. Kovács Máté. Bp. 1963. 530-532.p.

40. Léces Károly: A pesti magyar olvasó-kabinet megalapitása és könyvállománya. = MKszle, 1959. 345-356.p. - Lukácsy Sándor: Az első pesti magyar kölcsönkönyvtár. = Kts 1961. 227-228.p.

41. Csokonai Vitéz Mihály pl. 1795-ben, pesti tartózkodása idején gyakran megfordulhatott itt, mert leveleit az olvasókabinét címére küldette. /Waldapfel József: Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből. 1780-1830. Bp. 1935. 90.p./ - Az Institoris-féle könyvesbolt Institoris Gábor halála /1808/ után fia, Institoris Károly vezetése idején is a pesti irók találkozóhelye volt. Kazinczy "pesti triászának" tagjain: Szemere Pálon, Vitkovics Mihályon és Horvát Istvánon kivül számos alkalommal részt vett az itt tartott összejöveteleken Döbrentei Gábor és Helmeczy Mihály, s 1810-i pesti törvénygyakorlata idején csatlakozott hozzájuk Kölcsey is barátjával, Kállay Ferenccel együtt. Pesttől való távollétük idején leveleiket is az Institoris-könyvesbolt címére küldették. Kölcsey Kállay mellett különösen Szemere Pállal volt közülük bizalmas baráti viszonyban. Évekkel később sóvárogva emlékezett vissza itteni találkozásukra a tőle Erdélybe szakadt Kállay Ferencnek küldött levelében: "Meghalt Institoris is, az ő boltjában jöttünk egyszer össze mindhárman, te, Szemere és én, s ugy hárman együtt soha többé

nem voltunk, csak azon nap. Fogunk-e még egyszer így összejönni? /Ld. Jancsó Benedek: Kölcsey Ferenc élete és munkái. Bp. 1885. 78.p.; Kállay Ferenc: Kölcsey Ferenc gyermek- s ifjukori életrajza s néhány eredeti levele. Pest, 1939. 70.p.; Keve Mária: Kállay Ferenc nyelvhasonlító munkássága. Bp. 1940. 8-9.p./

42. Nem véletlen, hogy Pápay Sámuel - az olvasókabinétek művelődési jelentőségéről szólva - külön kiemeli Institoris érdemeit a magyar irodalom terjesztése terén: "Ez okáért megérdemli Mossotzi Institoris Gábor Pesti könyvtáros, ... hogy hazafiui szép igyekezetéért a neve jó emlékezetben legyen a magyar literaturában." /A magyar literatura esmérete. I. Veszprém, 1808. 479-480.p./

43. Kósa János: A magyar kölcsönkönyvtárak kezdetei. = MKszle 1939. 463.p. - Strohmayer ellen, akinek pesti főüzlete mellett Budán és Kassán is volt fiókkönyvkereskedése, a helytartótanács 1791-ben és 1792-ben is inditott eljárást tiltott könyvek árusitása miatt. A vizsgálat során fény derült arra is, hogy számos könyvkereskedő jutott ilyen munkákhoz az ő kitünő külföldi üzleti kapcsolatai révén. Strohmayer nemes ember lévén többet mert kockáztatni, mint polgári rangu kereskedőtársai. Ugyanakkor mint politikai ágens

és rendőri besugó az udvar bizalmát is birta. Titkos jelentéseiben beszámolt a magyarországi szabadkőmüvesek tevékenységéről, de üzletfeleiről is, s e jelentések mutatják, hogy a korabeli pesti olvasóközönség még annyira szük körü volt, hogy Strohmayer minden vásárlóját személyesen ismerte. /Jelentéseiből gyakran idéz Eckhardt Sándor: A francia forradalom eszméi Magyarországon cimü müvében. Ld. még Mályusz Elemér: Sándor Lipót főherceg nádor iratai. 1790-1795. Bp. 1926. 73.p.; Gárdonyi Albert: Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a 18. században. Bp. 1917. 43-44.p. és Steinhofer Károly: A könyv története. I.Bp. 1915. 89.p./

44. Kulcsár Adorján: Olvasóközönségünk 1800 táján. Bp. 1943. 29.p.; Kósa János: A magyar kölcsönkönyvtárak kezdetei. = MKszle 1939. 463.p. - A betiltó rendelet után Institoris Gábor könyvkereskedéssel és előfizetés-gyüjtéssel foglalkozott, sőt néhány munkát is kiadott. A könyvkereskedést - láttuk - már mint olvasókabinét-tulajdonos is müvelte, 1796-ban megjelent második katalógusa egyben kereskedelmi célu könyvjegyzék is volt, feltüntette az állományában található müvek árát is. 1804-ben könyvkereskedői jogot is szerzett, s üzlete ekkor "Institoris és fia" céggé alakult át. Halála után, 1808-tól fia, Institoris Károly egyedül vezette az üzletet. Ő az 1810-es évek elején szintén kölcsön-

könyvtár-alapitásra gondolt, az engedélyt is megszerezte hozzá, de üzlete hamarosan csődbe jutott, s emiatt tervezett kölcsönkönyvtárát sem nyithatta meg. /Gárdonyi Albert: Régi pesti könyvkereskedők. Bp.1930. 54-55., 56.p.; Steinhofer Károly: A könyv története. I.Bp. 1915. 101.p./

45. Sashegyi Oszkár: Német felvilágosodás és magyar cenzura. 1800-1830. Bp. 1938. 43-45.p.

46. "Nec in conclave lecturae - Lese Cabinet - nec alios literariorum conventuum usus convertantur." /Gárdonyi Albert: Régi pesti könyvkereskedők. Bp. 1930. 85.p./ Az ujból engedélyezett kölcsönkönyvtárak nem is használják a későbbiekben az "olvasókabinét" elnevezést. E megszoritással a hatóságok azt akarták elérni, hogy a kölcsönkönyvtárak ne válhassanak az olvasószobáikban találkozók politikai vitafórumaivá, továbbá meg akarták akadályozni tiltott munkák olvasását az olvasószobákban. A Martinovics-mozgalom előtti olvasókabinéttulajdonosok ugyanis a tiltott könyveket rendszerint az olvasószobáikban megjelenő bizalmas ismerősöknek engedték át helybenolvasásra, ilyen müvek kölcsönzésére - az esetleges szigoru megtorlások miatt - nem nagyon mertek vállalkozni.

47. Sashegyi Oszkár: Német felvilágosodás és magyar cenzura. 1800-1830. Bp. 1938. 46.p.

48. Verzeichniss der Bücher, welche bei Joseph Müller Buchhändler ... zum Lesen ausgeliehen werden. Pest, 1814.; ld. még: In Joseph Müller's öffentlichen Leihbibliothek in Pest ... werden Bücher zum Lesen ausgeliehen. Vorerrinnerung. Pest, 1814. 8 p.

49. Gárdonyi Albert: Régi pesti könyvkereskedők. Bp. 1930. 85-86.p.; Haraszti Károly: A magyar könyvkiadás és könyvkereskedelem a mult század első felében. = Könyvtári Szemle 1914. 106.p.; Steinhofer Károly: A könyv története. I. Bp. 1915. 104.p. - Müller könyvtára csődjét maga is előre látta. Gyenge üzleti eredményei miatt már 1812-ben könyvkereskedői jogért folyamodott a helytartótanácshoz, amelyet 1813. február 13-án meg is kapott. Könyvkereskedése kölcsönkönyvtárának megszünése után is sikeresen müködött. Halála /1842/ után özvegye és fia, Müller Adolf, majd két fia: Adolf és Gyula vezette tovább. /Steinhofer fentebb idézett munkájában mind könyvkereskedésének, mind kölcsönkönyvtárának megnyitása idejét tévesen közli: 1811-re, ill. 1815-re teszi./

50. Gárdonyi Albert: Régi pesti könyvkereskedők. Bp. 1930. 56.p.

51. Leyrer József, aki előzőleg bécsi könyvkereskedő volt, 1799-ben kapott Pesten könyvkereskedői jogot. Üzlete hamarosan tönkrement, Leyrer eladósodott, 1806-ban üzletét zár alá helyezték. Az elárverezéstől anyósa mentette meg, aki kiegyezett a hitelezőkkel. Leyrer ezután anyagi ügyei rendbehozása és üzlete fennmaradásának biztositása érdekében pesti kölcsönkönyvtár alapitására gondolt. Már 1809-ben engedélyt kért erre, de - mivel ekkor még érvényben volt a kölcsönkönyvtárakat betiltó 1799-i rendelet - a helytartótanács kérését elvi okokból elutasitotta. 1811-ben - ahogy láttuk - Institoris Károly engedélye miatt nem kapta meg a hozzájárulást Pesten, 1812-ben pedig Ivanics Zsigmond előzte meg Budán, és eredménytelen maradt az Institoris-Leyrer-féle tervezett közös vállalkozás is 1813-ban. 1813-ban egyébként Kilián Károly soproni könyvkereskedő kapott elutasitó végzést azzal az indokolással, hogy Pesten már működik a két engedélyezett kölcsönkönyvtár. /Gárdonyi Albert: Régi pesti könyvkereskedők. Bp. 1830. 71-77.p.; Firtinger Károly: Ötven esztendő a magyarországi könyvnyomtatás közelmultjából. Bp. 1900. 107.p.; Haraszti Károly: A magyar könyvkiadás és könyvkereskedelem a mult század első felében. = Könyvtári Szemle 1914. 105.p.; Steinhofer Károly: A könyv története. I. Bp. 1915. 100-101.p.

- Firtinger és Steinhofer idézett müveikben Leyrer pesti könyvkereskedésének alapitási évét távesen 1795-re teszik./

52. Erb Frigyes volt hannoveri tisztviselő, amikor a városi tanács 1823-i pesti kölcsönkönyvtár iránti kérelmét elutasitotta, a helytartótanácshoz intézett fellebbezésében - többek között - szintén arra hivatkozott, hogy "Leyrer kölcsönkönyvtára egészen jelentéktelen." /Gárdonyi Albert: Régi pesti könyvkereskedők. Bp. 1930. 77, 91.p./

53. Ivanics 1816. december 22-én kelt német nyelvü közleményében - amely a Vereinigte Ofner-Pester Zeitung 1816. december 29-i számában jelent meg - adott előzetes tájékoztatást kölcsönkönyvtára leendő megnyitásáról a Várban, Budán. "Ez a kölcsönkönyvtár a tudományok minden szakából tartalmaz könyveket, különböző nyelveken", értesiti "a nagyrabecsült és tisztelt könyvbarátokat". /A közlemény magyarra forditott szövegét ld. Kis Elemérné: Ivanics kölcsönkönyvtára. = OSzKE 1965-1966. Bp. 1967. 458.p./ Ivanics Zsigmond az 1848 előtti könyvkereskedők egyik legszinesebb és legképzettebb egyénisége: bölcseletet s jogot tanult és törvényszéki gyakorlaton is részt vett. Jeles bibliofil volt, aki a könyvekkel tudományosan is foglalkozott, és sok régi magyar vonatkozásu munkát hozott vissza külföldről Magyaror-

szágra. Ugyanakkor 1810-ben, majd 1842-ben megjelent könyvkereskedői katalógusában kevés a magyar könyv, tulnyomórészt idegen nyelvü munkákat árusitott. Előbb Bécsben volt könyvkereskedő, Budán 1801-ben kapott könyvkereskedési engedélyt, de üzletét itt csak 1807-ben nyitotta meg. Főként régi könyvekkel kereskedett, az ő könyvesboltja volt a legelső magyarországi antikvárium. 1815-ben tanácsi hozzájárulással Pestre helyezte át az üzletét, amely - az előirások értelmében - csak régi könyveket árusithatott. Ivanics rendezte Magyarországon az első könyvaukciókat 1836-ban és 1837-ben. 1844-ben halt meg. - Bár Budán csak 1817-ben nyitotta meg kölcsönkönyvtárát, az engedélyt jóval előbb megkapta, mert 1812-ben Leyrer József kérését miatta utasitották el. /Gárdonyi Albert: Régi pesti könyvkereskedők. Bp. 1930. 77, 89-92.p.; Steinhofer Károly: A könyv története. I. Bp. 1915. 102-103.p.; Haraszti Károly: A magyar könyvkiadás és könyvkereskedelem a mult század első felében. = Könyvtári Szemle 1914. 78.p./

54. A katalógus cimlapja is kétnyelvü: "Bücherverzeichniss der öffentlichen Leih-Bibliothek des Sigmund v.Ivanics. Nro 1. - N[ems] Ivanics Zsigmond közönséges kölcsönző könyvtárának lajstroma. I-ső Sz.- Ofen, 1817." Az egyetemi nyomda nyomta.

55. Ld. a katalógus előbeszédének XII. lapján.

56. Gárdonyi Albert: Régi pesti könyvkereskedők. Bp. 1930. 91.p. - Ivanics kölcsönkönyvtárának további állományára megjelent könyvkereskedői katalógusai alapján következtethetünk. Pesti antikváriumának 1842-ben kiadott jegyzékében /Catalogus Librorum apud Sigismundis Ivanics, Bibliopolam Pesthini .../ pl. - a pedagógiai és filológiai szakon kivül - a következő ismeretterületekre tartozó könyveket ajánl vásárlóinak: irodalomtörténet, teológia, jogtudomány, orvostudomány, filozófia, matematika, természettudomány, gazdaságtan, földrajz és történelem, szépmüvészet, politika. /Ld. Kis Elemérné: Ivanics kölcsönkönyvtára. = OSzKÉ 1965-1966. Bp. 1967. 463.p./

57. Gárdonyi Albert: Régi pesti könyvkereskedők. Bp. 1930. 90-91.p. - Ivanics halála után hagyatékában állitólag 100 000 könyv maradt /!?/ /Haraszti Károly: A legelső pesti antiquár könyvkereskedés és kölcsönkönyvtár a 19. század elején. = Corvina 1913. 13. sz. 66.p./

58. Kósa János: A magyar kölcsönkönyvtárak kezdetei. = MKszle 1939. 463.p. - Burián Pál "üzlete valóságos Minerva-templom volt, melyben találkoztak, érintkeztek és konferáltak a tudomány emberei." Tekintélyét és hirnevét a régi könyvek iránti szeretetének és je-

les hozzáértésének köszönhette, könyvkereskedése ugyanis - Ivanicséhoz hasonlóan - főként antikvár-munkákat árusított. /ld. Steinhofer Károly: A könyv története. I. Bp. 1915. 1o4.p./ Budai könyvesboltját és kölcsönkönyvtárát az 183o-as évek elején feleségére hagyta, ő Nagyváradon, majd Kolozsváron volt könyvkereskedő. /Szabadné Szegő Judit: Budai kölcsönkönyvtárak versengése a reformkorban. - OSzKÉ 1963-1964.Bp. 1966. 248.p./

59. Verzeichniss der Bücher, welche bei Paul Burián Buchhändler und Eigenthümer der Öffentlichen Leih-Lesebibliothek....zum Lesen ausgeliehen werden. 1-2. Abt. Ofen, 1819; 3.Abt.1820.

60. Schweiger András Pozsonyból költözött Győrbe s 1809-ben alapitott ott könyvkereskedést a városi hatóság hozzájárulásával. 1813.decemberében nyitotta meg kölcsönkönyvtárát könyvkereskedése mellett; kölcsönkönyvtára állományáról, működéséről és közönségéről azonban semmi közelebbit nem tudunk. 1852-ben - amegy ez a győri megyefőnöknek a főispánhoz küldött és a Győr-megyében található sajtóval összefüggő vállalkozásokról szóló jelentéséből kiderül - fennállt még a Schweiger-féle

kölcsönkönyvtár Schwaiger Philibert /Sch.András utóda/ tulajdonában. - Ld. Győri Állami Levéltár Megyei részleg. VI.C. 5915. /A Győri Állami Levéltárban található múlt századi közepi olvasótársulásokkal kapcsolatos forrásanyagra Szabó Imre Flóris, a pannonhalmi könyvtár könyvtárnoka hívta fel a figyelmet; szíves segítségét ezúton is megköszönöm./

61. Klapka Károly József /nevét gyakran Klapka József formában használja /1807-ben nyitotta meg temesvári nyomdáját a nyomdája mellett alapított könyvkereskedést, majd kölcsönkönyvtárat. Katalógusának címe: Bücherverzeichniss der k.k. privilegirten öffentlichen Leihbibliothek des Joseph Klapka I. Temesvár, 1816. Supplement, 1817. Klapkának 1826-tól Aradon is volt nyomdája. 1830-ban temesvári és aradi vállalkozásait is átadta Beichel Józsefnek. Ő maga tevékenyen bekapcsolódott a közéletbe: 14 éven át Temesvár polgármestere, az 1825-27-i és az 1832-36-i pozsonyi országgyűlésen a város követe volt. 1841-ben "közhasznú nyilvános tevékenységéért " magyar nemességet kapott./Ld. Firtinger Károly: Ötven esztendő a magyarországi könyvnyomtatás közelmultjából. Bp. 1900. 8o.p. és Nyomdászati lexikon. Szerk. Biró Miklós, Ker-

tész Árpád és Novák László. Bp. 1936. 236.p./

62. Szemző Piroska: A magyar kölcsönyvkönyvtárak kezdetei. = MKSzle. 1939. 170-171.p. - Kósa János: A magyar kölcsönkönyvtárak kezdetei. Mkszle 1939. 463.p.

63. Ld.Verzeichniss der Bücher, welche bei Joseph Müller Buchhändler...zum Lesen ausgeliehen werden. Pest, 1814.

64. A felsorolt adatokból nem tűnik ki,hogy Ivanics kölcsönkönyvtárában a 6 görög nyelvű / ezek is latin eimen szerepelnek a katalógusban/ munka mellett 7o olyan kétnyelvű könyv volt még,amelyekben az egyik nyelv ugyanccsak a görög. /A másik nyelv 66-ban latin, 2-ben német és 2-ben francia. A szöveg e könyvek cimlapján latin, német illetve francia nyelvű. /Ld. Bücherverzeichniss der öffentlichen Leih-Bibliothek des Sigmund v. Ivanics, Nro 1.- Ns.Ivanics Zsigmond közönséges kölcsönző könyvtárának lajstroma. I.sz. Ofen, 1817.

65. Verzeichniss der Bücher, welche bei Paul Burián Buchhändler und Eigenthümer der öffentlichen Leih-Bibliothek zum Lesen ausgeliehen werden. 1-2.Abt. 1819. 3.Abt. 1820. + 6 pótjegyzék.- Magyar nyelvű munkák csak a pótjegyzékben szerepelnek; ezeket

tehát később szerezte be, esetleg az ilyen irányu müvek iránt is megnyilvánuló érdeklődés kielégitésére.

66. Bücherverzeichniss der k.k. privilegirten oeffentlichen Leihbibliothek des Joseph Klapka. I.Temesvár, 1816. Supplement 1817.

67. Burián Pál.... Könyvárusnál többi között ezen Magyar Könyvek is találtatnak. 1819.

68. Ivanics könyvállományát, külföldi és magyar könyveit egyaránt sokoldalusan elemzi a megjelent katalógus alapján/a összehasonlitja Müller József és Burián Pál könyvanyagával is - Kis Elemérné "Ivanics külsőnkönyvtára" cimü tanulmányában. OSzKK 1965-1966. Bp. 1967. 458-473.p./

69. A 95 forditás megoszlása az eredeti nyelvek szerint: 34 német, 19 francia, 18 latin, 12 görög, 7 angol, 3 olasz és 2 spanyol.

70. Az iskolai diáktársaságoknak, a későbbi iskolai önképzőkörök őseinek, elődeinek felvilágosodás - és reformkori történetéről Bodolay Géza irt alapos összefoglaló monográfiát "Irodalmi diáktársaságok 1785-1848." cimmel. /Bp. 1963. 816.p./ Bodolay munkája kiterjedt anyaggyüjtésen alapszik; feldolgozta a társaságok addig nagyobb-

részt ismeretlen kéziratos anyagát, a korabeli sajtóban megjelent tudósításokat, az emlékezésekben és iskolatörténetekben előforduló forrásanyaget, valamint számbavette az egyes diáktársaságokról készült tanulmányokat, ismertetéseket is. Részletes áttekintést ad a társaságok irodalomterjesztő és közösségnevelő tevékenységéről, tagságuk összetételéről, a arról az irodalmi anyagról - folyóiratokról, lapokról és könyvekről - is, amelyet könyvtáraiban a tagok olvastak. A felvilágosodás és reformkori magyar olvasási kultúrának tulajdonképpen ez az egyetlen területe, amelyről átfogó és összefoglaló monográfia készült. Mivel Bodolai könyve óta ujabb anyagfeltáró és elemző tanulmány az irodalmi diáktársaságok közösségszervező szerepéről nem jelent meg, a róluk szóló felvilágosodás- és reformkori fejezetben is elsősorban az ő eredményeire támaszkodom. / Dolgozatom befejezése után Bodolay Gézának ujabb műve jelent meg e témakörben: Petőfi diáktársasági. Bp 1973. Ebben némileg kibővíti azoknak a diáktársaságoknak az anyagát, amelyeknek Petőfi tagja volt: Selmec, Sopron, Pozsony, Pápa, Kecskemét, Debrecen, Eger, Eperjes, Kámárk és Lőcse, Győr, Sárospatak, Kolozsvár./

71. Bodolay Géza: Irodalmi diáktársaságok 1785-1848. 1785-1848. Bp. 1963.9.p.

72. Könyvtáraik összetételét s olvasmányaikat részletesen ismerteti Bodolay i.m. 390-436.p.

73. Domby Márton: Csokonai élete. Bp. 1955. 18-19.p.

74. A társaságok taglétszámát és tagjainak névsorát társaságonként közli Bodolay Géza id.műve 705-764. lapján; az alábbiakban felsorolt neveket e névsorokból választottuk ki.

75. Dezsényi Béla - Nemes György: A magyar sajtó 250 éve. I. Bp. 1954. 22-23. p. és Kókay György: A magyar hirlap- és folyóiratirodalom kezdetei /1780-1795/ Bp. 1970. 91-93.p.

76. Kókay György: A magyar hirlap- és folyóiratirodalom kezdetei /1780-1795/ Bp. 1970. 324-325.p.

77. Eckhardt Sándor: A francia forradalom eszméi Magyarországon. /Bp.1924./ 102-103.p. és Dezsényi Béla: A magyar hirlapirodalom első évszázada /1705-1805/ Bp. 1941. 33-35.p.

78. Ld. Kókay György: Javaslatok a könyvolvasás népszerűsítésére 1789/1790-ből. = OSzKK 1959. Bp.1961. 292-301.p. - Kovács Ferenc pápai, majd dégi megyei

főmárnok az irodalom kérdései iránt is élénket érdeklődött, több külföldi drámát fordított magyarra /pl. Voltaire- drámákat is/ de/nem/ nem vagy kiadót nem talált megjelentetésükre. Külföldi tanulmányutján / ahonnan számos könyvet hozott haza/ ismerkedett meg a felvilágosodás eszmevilágával és a fejlett polgári állapotokkal és művelődési viszonyokkal a itt szerzett tapasztalatai alapján tett javaslatot a köznép kulturális felemelésére.

79. Cikkének e részét a cenzúra teljesen törölte,kéziratban maradt fenn a Mindenes Gyűjteménynek az Országos Széchenyi Könyvtár Hírlaptárában levő egyik példányába beragasztva. Ld. Kókay i.m. 298-299.p.

80. Csokonai Vitéz Mihály Összes művei. Bp. 1922.II. 2.p.

81. Szabhegyi Oszkár: Német felvilágosodás és magyar cenzúra 1800-1830. Bp. 1938. 31-35.p.

b/ Közönségszervezés és olvasóközönség a reformkorban

1. Lá. Waldapfel József: Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből. 1780-1830. Bp. 1935. 301.p.

2. U.a. 303.p.

3. Farkas Gyula: Iró és olvasó a XIX.században.= Magyar művelődéstörténet. V. Szerk. Domanovszky Sándor, Szentpétery Imre stb. /Bp. 1943./377.p.

4. Vahot Imre: A magyar nőnem hivatása. = Pesti Divatlap 1846. ápr. 2. 261-264.p.

5. Binztrey Gyula: Folyóirataink példányszáma és olvasóközönsége az 1840-es és 50-es években.= MKszle 1967. 177-183. p.

6. T.Erdélyi Ilona: Irodalom és közönség a reformkorban. Regélő Pesti Divatlap. Bp. 1970. 247.p. 7.t.; Tamás Anna: Az Életképek /1846-1848/. Bp. 1970. 222 p.

7. Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történelméből. Genf, 1864. I.207.p.

8. U.a. I. 210.p.

9. Orosz László: Szemle a szépirodalom mezején.= Hirnök 1842.január 3.

10. Döme Károly: A magyar olvasók 1841-ben. = Athenaeum 1841. II. 24.sz. 381-383.hasáb.

11. "Honunk felemelkedése végett az erők egyesülését legfontosabbnak tartám minden időben...." mert "Sok nagy erő; Kevés vagy Egy ellenben csak igen kis erő, hanem azon sok is csak ugy nagy erő, ha közösen dolgozik egy célra" - irja a Világban /Pest, 1831. 321.p./, de hasonlóan nyilatkozik számos más munkájában is.

12. Széchenyi a Világban - Dessewffy Taglalatára válaszolva és vele vitatkozva - hosszan és részletekbe menően elemzi és fejtegeti az egyesületek és kasinók szükségességét és hasznát, beszámol a Pesti Kasinó addigi működéséről és eredményeiről is. Ld. Széchenyi István: Világ. Pest, 1831. 312-471.p.

13. Idézi Széchényi Viktor; Széchenyi István és a Nemzeti Casino. Bp. /1941./ 9.p.

14. Idézi Ilk Mihály: A Nemzeti Casino százéves története. 1827-1926. Bp. 1927. 8-9.p.

15. Hálynak Elemér: A reformkor nemzedéke. = Sz 1923. 64.p. és Waldapfel József: Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből. 1780-1830.Bp. 1935. 347.p.

16. Ld. Tábori Kornél: Széchenyi István, az első magyar klubb-alapító = Ország-Világ 1925.27.sz. 223.p.

17. Idézi Széchényi Viktor: Széchenyi István és a Nemzeti Casino. Bp. /1941./ 19.p.

18. U.a. 13.p.

19. Csontosi János: Emlékirat a Nemzeti Casino könyvtáráról. = MKszle 1887. 117-130.p.

20. Ld. H.Ch. Andersen dán mesekölto és iró leirása a fővárosról.= Források Budapest multjából. I.Források Buda,Pest és Óbuda történetéhez. 1686-1873. Szerk. Bácskai Vera. Bp. 1971. 66.p. - Andersen utazta egész Európát beutazta s igy jutott el Magyarországra. Az országról szóló leirása keretében rendkivül eleven képet fest a fej-lődő Pest-Buda életéről, kulturális életéről is. Megirja többek közt,hogy a "legjelentősebb és leghiresebb költőnek Jósikát mondják, különösen Csehek Magyarországon cimü regényét dicsérik." Szól Széchenyiről, akinek a lovakról irt könyve dán forditásban is megjelent s akinek érdemeiről a magyarok rajongással beszélnek, s " mint legérdekesebb művét, a Hitelt emlegetik."Széchenyi képét minden könyvkereskedés kirakatában látta.

21. Bártfai Szabó László: Gróf Széchenyi István könyvtára. Bp. 1923. - Széchenyi már külföldi utjain számos könyvet vásárolt, ezeket Bécsben, Cenken, vagy Sopronban helyezte el. Atyja halála után saját tankönyveiből katonai szakmunkákból, de főleg szépirodalmi művekből álló könyvtárát Nagycenkre vitette. Miután Könyvtára nagy részét átadta a kasinónak, kevés könyve maradt, de 1840-ben pesti lakásán és Nagycenken már ismét kb. 1000 válogatott kötetből álló gyüjteménye volt. A Bártfai Szabó által összeállitott jegyzék szerint Széchenyi könyvtárának állománya élete végén 1183 tétel.

22. /Toldy Ferenc/: Nemzeti casinoi könyvtár Pesten.- Uj Magyar Museum 1850-51. I. 303-304.p. - A cikkben szereplő adatok 1850-51-re vonatkoznak, ezekből következtettünk vissza a reformkor-végi,1848-49-i hozzávetőleges helyzetre. - A Nemzeti kasinó könyvtárának nem maradt fenn katalógusa a reformkorból. Első könyvjegyzékét Pákh Albert állitotta össze és jelentette meg "Kalauz a Nemzeti Kasinó könyvtárához" cimmel Pesten, 1852-ben. Pákh "Kalauz"-a betürendes és szakkatalógust is tartalmaz, s a szakkatalógus szakbeosztásának

puszta áttekintése is tanúsítja, hogy a könyvtárat sokoldalú és gazdag állománya révén méltán sorolták a főváros legértékesebb karabelli könyvtárai közé: 1. Irodalomtörténet.Nyelvészet. Iskolázat. Bibliográfia. Szótárak. Enciklopédiák. 2. Klasszikusok. Szépirodalom. Művészet.Régiségek. 3. Filozófia.Nevelés.Iskolaügy.Vallás.Egyház. Mitológia. 4. Történelem. Életirás. Emlékiratok. Oklevéltan. Íróstan. Címertan. Genealógia. 5. Földirat. Statisztika. Utazások. Helyrajzok. Népismertetés. Mausuok. 6. Politika. Államtudomány. Közélet. Társadalom. Törvény és jogtudomány. Büntetőjog. Honvedelem. Pénzügy. Ipar. Kereskedelem. Közlekedés. 8. Természettudomány. Orvostan.baromorvoslat. Földművelés. Állattenyésztés. Erdészet. Vadászat. Kertészet. 9. Matematika.Csillagászat. Építészet. Kézműtan. Hadtudomány. 10.Vegyesek. - Mivel a nemzeti kaszinó működése 1848-49-ben a különösen az 1850-es évek elején szinte teljesen szünetelt és könyvtára sem gyarapodott lényegesen, a Toldy- és Pákh-közölte adatok alapján kirajzolódó kép a reformkor végi állapotokról nem tár el számottevően.

23. xy: Széchenyi és e felolvasó társulatok. - Pesti Napló 1882. 98.sz.

24. A reformkori sajtó, de különösen Széchenyi lapja, a Jelenkor és az erdélyi ellenzék orgánuma, az Erdélyi Híradó rendre bőségen beszámol a kaszinók és olvasóegyletek keletkezéséről, működésükről, ünnepségeikről s ezzel széles körben propagálja az eszmét, s ujabb és ujabb egyletek létrehozására ösztönöz.

25. Denkanits Ádám: Olvasótársulatok, polgári társalkodók és kaszinók. = Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények /Cluj/ 1968.1.sz. 99.p.

26. Steinbach Ferenc királyi ügyigazgatósági ügyvéd /ő korábban már a pesti kaszinóról is küldött jelentéseket a bécsi rendőri főhatóságnak / és Mérey Sándor tartományi főbiztos Reviczky Ádám magyar kancellárnak küldött jelentései szerint 1833-ban a következő egyletek működtek Magyarországon és Erdélyben.
Kaszinók és olvasók Magyarországon: Pest, Kapuvár, Sátoraljaujhely, Verőce, Kanizsa, Kecskemét, Nyíregyháza, Kassa, Eger, Kőszeg, Hódmezővásárhely, Miskolc, Debrecen, Hajdúböszörmény, Szatmárnémeti, Nagyvárad, Nagybánya, Munkács, Arad, Nagybecskerek, Rozsnyó, Szepes-Béla, Szeged, Buda; Erdélyben: Torda, Kolozsvár, Szilágysomlyó, Nagyenyed, Zilah. Más egyletek: Balassagyarmat, /Nóg-

Árádi nemzeti egyesület a magyar nyelv terjesztésére/, Rácalmás / egyesület a nemzeti erkölcsök terjesztésére és olvasó/, Selmecbánya /magyar nyelvi egyesület/, Losonc /magyar nyelvi egyesület/, Kaposvár /önképzőkör/, Pest /Orvosi, Ügyvédi, természettudományi és állattenyésztő egyesület/. A jelentések szerint a pestèn kivül 3 1831-ben, a többi 1832-ben és 1833-ban alakult. /Ld. Viszota Gyula bevezető tanulmányát a "Gróf Széchenyi István iróí és hirlapi vitája Kossuth Lajossal" c. munkához. Bp. 1927.I.XXVII. p./

Ugyancsak 1833-ban a Regélő c.folyóirat melléklapja, a Honművész ad számot az addig keletkezett kaszinókról, olvasótársaságokról és egyesületekről, örvendezvén "nemzeti casinosbulásunk ezen szép előmenetelén, melly a hazafiak közelebbedésének, a miveltség nevekedésének valódi talpköve. "A névtelenül megjelent cikk szerint a pesti nemzeti kaszinó példáját "csak hamar követé a pesti kereskedőség a hasonló intézetet állitott", majd más városok is. Igy 1833-ban "casino nevezetü intézet van a pestieken kivül: Ujhelyen, Aradon, Kassán, Kecskemóten, Szegeden, Miskolczon, Baján, Veszprémben, Egerben, N.Becskereken, Holdmező-Vásárhelyen, Kőszegen, Hajdu-Böszörményen, Debreczenben. Erdélyben :

Maros-Vásárhelyen, Szilágy-Somlyón, Zilahon, Tordán, Kolozsvárott, Nagy-Enyeden.- Olvasótársaság, egyetem, intézet van: Szentesen, Pécsett, Szabadkán, Kishontban, Jolnfán, Rimaszombaton, Rimavölgyön, Győr vármegyében, Kaposvárott, Bélán /Szepesben./, Gyarmaton, Nyíregyházán, Székely-Udvarhelyen /Erdélyben/. -/Ld. Casinók. = Honmívész, 1833. 6.sz. 46. p./

A fenti két forrásban közölt kaszinókon, társalkodó- és olvasóegyleteken kívül / egyéb források - pl. a reformkori sajtóközlemények, leváltári források, adattárak, helytörténeti jellegű kiadványok stb. alapján/ az alábbiakról van tudomásunk, amelyek 1833-ig alakultak: az 1820-as évek végén - Dés /olvasóegylet/, Pest /a 32.gyalogezred olvasóköre/; az 1830-as évek elején: Sárospatak /kaszinó/; 1830- Csetnek /olvasóegylet/, Oravicsabánya /kaszinó és olvasókör/, Kisujszállás /kaszinó/, Siklós /Baranyai Olvasó Intézet/; 1831- Eszék /magyar olvasótársaság/; 1833 - Dés /társalkodó egyesület /Gyönk /kaszinó/, Szilasbalhás /olvasóegylet/, Szombathely /kaszinó/.

27. Az 1833 után alakult kaszinók, társalkodó- és olvasóegyletek keletkezési időrendje:

1834: Hontmegyei kaszinó, Nagybánya /kaszinó/, Nagyszombat /kaszinó/, Pápa /kaszinó/, Pozsony /országgyülési ifjak társalkodási egyesülete/.

1835: Dés (kaszinó), Orosháza (kaszinó).

1836 előtt: Szilsárkány /Rábaközi olvasótársaság/.

1836: Komárom /kaszinó/, Nagykároly /kaszinó/, Nyíregyháza /kaszinó/, Pásztó /olvasóegylet/.

1837: Alsókubin /tanitói nevelő társaság/, Alsósiménfalva /nemes székely ifjui egyesület/, Bonyhád /kaszinó/, Celldömölk /kaszinó/, Eszék /kaszinó/, Gyöngyös /kaszinó/, Miskolc /polgári társalkodóegylet/, Nagyszeben /magyar olvasóegylet/, Pozsony /kaszinó/, Szászvárom /kaszinó/, Szeged /felsővárosi társalkodási egyesület/, Székelyudvarhely /kaszinó/, Zombor /kaszinó/.

1838: Abony /polgári olvasókör/, Baja /olvasóegylet/, Bártfa /kaszinó/, Besztercebánya /kaszinó/, Győr /kaszinó/, Hajduböszörmény /kaszinó/, Kiskunfélegyháza /kaszinó/, Medesér /nemes székely ifjui egyesület/, Nagybecskerek /kaszinó/, Nagykőrös / olvasótársaság/, Szécsény /kaszinó/, Tordátfalva /székely ifjui egyesület/.

1839: Győr /olvasótársaság/, Kolozsvár/fősasszonyságok olvasótársasága/, Szeged /alsővárosi tár-

salkodási egyesület/, Szilasbalhás /kaszinó/.

1830-as évek közepe - második fele: Bük /kaszinó/, Pápa /nemesi kaszinó és polgári kaszinó/, Paks /kaszinó/.

1840: Békés /kaszinó/, Szabadka /kaszinó/, Székesfehérvár / Fejér-megyei olvasótársaság/.

1841: Beregszász /kaszinó/, Buda /Budavári kaszinó/, Debrecen /polgári kaszinó/, Nagyvárad /izraelita olvasótársaság/, Sátoraljaujhely /kaszinó/, Sümeg /kaszinó/, Szekszárd /kaszinó/, Zárándi megyei olvasótársaság. 1841-ben már működik /alapitási éve bizonytalan/: Gyulafehérvár /károlyfehérvári kaszinó/.

1842: Békéscsaba /kaszinó/, Győrszentmárton /olvasótársaság/, Hódmezővásárhely /kaszinó/. Homonna kaszinó/, Kézdivásárhely /társalkodó egylet/, Miskolc /borsodi olvasókör/, Nagykálló /kaszinó/, Ókanizsa /olvasóegylet/, Pozsony /zsidó kaszinó/, Temesvár /egyházi olvasótársulat/, Törökszentmiklós /kaszinó/, Ujverbász /olvasóegylet/, Veszprém /olvasótársaság/.

1843: Buda /olvasóegylet/, Csongrád /kaszinó/, Gyulafehérvár /károlyfehérvári olvasóegylet/, Mezőtur /központi olvasóegylet/, Nagykőrös /közönséges olvasótársaság = polgári kaszinó/. Nagy-

szelonta /kaszinó/, Pozsony /országgyülési ifjak társalkodási egyesülete/, Sopron /kaszinó/.

1844: Győr /ujvárosi kaszinó/, Huszt /kaszinó/, Nagyszeben /magyar olvasó egylet/, Szentágota /olvasó és társas egylet/, Tokaj /olvasóegylet/, Temesvár /önmüvelő egylet/, Zomber /magyar olvasó kör/.

1844-ben már működött: Szarvas /kaszinó/.

1845: Beregszász /olvasóegylet/, Cserverka /kaszinó/, Jankovác /olvasóegylet/, Jolsva /olvasóegylet/, Máramarossziget /kaszinó/, Mezőberény /olvasóegylet/, Tápiószele /kaszinó/.

1846: Körmend /társaskör/, Munkács /kaszinó/, Nádudvar /olvasóegylet/ Rimaszombat /polgári olvasókör/.

1847: Buda /olvasóegylet/, Dóva /kaszinó/, Dobsina /olvasóegylet/, Nagyszeben /kaszinó/, Pozsony /országgyülési ifjak társalkodó egyesülete/.

1848: Bihardiószeg /kaszinó/, Kiskőrös /olvasóegylet/, Turkeve /kaszinó/.

Az előbbiekben közölt felsorolás közel sem tekinthető teljesnek. Kutatásaink során számos olyan kaszinóra, olvasóegyletre történő hivatkozásra akadtunk, amelyekkel kapcsolatos közelebbi adatokat nem sikerült felelnünk, keletkezési idejüket sem tudtuk

megállapitani. Teljesebb képet az ország és az erdélyi, valamint felvidéki részek levéltárainak és könyvtárainak alapos átkutatása nyán lehetne kialakitani. Joggal feltételezhető,hogy a fenti 134 reformkori egylet száma 2oo körülire növekednék. A rendelkezésünkre álló forrásanyag igy is lehetővé teszi,hogy a reformkori kaszinók, társalkodó- és olvasóegyletek jellegéről, társadalmi, politikai és müvelődési jelentőségéről a elsősorban közönségszervező tevékenységéről megbizható képet rajzolhassunk.

28. Egy-egy megyében több helységben is alakultak kaszinók és olvasótársulatok. Békés megye területén pl. az alábbi településeken müködtek "casinói társulatok" a reformkorban: Gyulán,Békéscsabán, Szarvason /2/, Békésen, Mezőberényben és Gyorsházán - ahogy ez Békés Megyefőnökének, Bonyhádi Gyulának /eredeti nevén Perczel Gyula/,Perczel Mór testvére / a nagyváradi cs.kir.főispánhoz, Döry Gáborhoz küldött 1851.szept. 18-i jelentéséből kitünik.- Ld. Békés megyei Levéltár,Gyula, Békés megye cs.kir.főnökének elnöki iratai 61/1851.

29. Ld. Gróf Széchenyi István irói és hirlapi vitája Kossuth Lajossal. Bp. 1927. I. Viszota Gyula bevezető tanulmánya: XXVI.p.

30. Zala megyei Levéltár, Zalaegerszeg. Skublics-könyvtár iratai. 1832. május 7-i közgyülés - 1168. / Gróf Festetich László, aki a kaposvári olvasótársaság egyik alapitója volt, Kisfaludy Sándor részére küldte meg Zala megyének az olvasótársaság alakitására vonatkozó iratok másolatát, amikor Zala megye Skublics Imre könyvtáradományozása révén megyei könyvtár felállitását tervezte./

31. Czimer Károly: A Szeged-Belvárosi Kaszinó százéves története /1829-1929/. Szeged 1929. 21.p.

32. Békés megyei Levéltár. Gyula. X.58. A Békéscsabai casino ir.Gyüjtemény. Jegyzőkönyv 1842-1847.

33. Az alsó Siménfalvi nemes székely ifjui egyesület alaprajza. = Ismertető 1838. II.43.sz. 507-514.hasáb.

34. Bajai jótékony olvasó Egyesület. = Társalkodó 1838. 56.sz. 220.p.

35. Kozma György: A Beregmegyei Kaszinó százéves története. Bp. /1941./ 40-41.p.

36. Békés megyei Levéltár. Gyula. X.58. A Békéscsabai Casino ir. Gyüjtemény. A békéscsabai casinónak alapszabályai.

37. A Budai Olvasóegylet szabályai. 1843-44. MTA Könyvtárának Kézirattára, Vegyes 4-r.27.sz. /Az Akadémiai könyvtár kézirattárának katalógusában "Olvasóegyleti szabályok 1844-45". cimen szerepel; de megállapitható,hogy a Budai Olvasóegyletről van szó, s nem az 1844-45-ös évekről,hanem 1843-44-ről./

38. Az ujonnan alakult budai olvasó egylet. = Jelenkor 1846. leo.sz.607.p.

39. Horváth József: A nagykőrösi kaszinó százéves története. Nagykőrös. 1939.

40. Boldizsár Kálmán: A debreceni casinó százéves története. 1833-1933./Debrecen,1933./

41. Czimer Károly: A Szeged-Belvárosi Kaszinó százéves története /1829-1929/. Szeged, 1929.

42. A budavári casino-egylet félszázados története. 1841-1891. Bp. 1891. ill. M.-vásárhelyi Casinokönyv. A m.-vásárhelyi casino részvényesei névsora betürenddel s annak szabályai 1835-ben.Kolozsvár, 1835.; Lakatos Sámuel: Ötven év a marosvásárhelyi casino életéből. /1833-1883./ Marosvásárhely, 1886.; D.Biás István: A marosvásárhelyi kaszinó száz éve./1832-1932./ Marosvásárhely,1932.

A budavári kaszinó tagjai voltak pl. : gr.Almásy Dénes kincstári titoknok, gr. Almásy Móric, gr. Attems Ferenc lovaskapitány és kamerás, gr. Beckers Alfréd kapitány, gr.Dessewffy Auréll, br.Droste Edmund, br. Eötvös Dénes, br.Eötvös Ignác, br. Eötvös József, br. Fechtig Ferdinánd, gr.Festetics Albert János, gr. Forgách Antal,gr. Forgách Lajos, br.Geramb János, br. Gerliczy Fülöp, br. Gerliczy Mihály, br. Hammerstein Rudolf, br. Hammerstein Vilmos, br.Hornig Károly, gr.Keglevich Gábor, gr.Keglevich Gyula, br.Kemény Dénes, br. Keutzinger Lajos, gr. Khevenhüller Ottmár főhadnagy, br. Kirschy Károly, br. Laffert Ignác, gr.Latour főhadnagy, br. Lederer Ignác, gr.Vesterburg Leiningen Ágost, gr. Lónyay Menyhért, gr.Mailáth Károly, br. Mednyánszky Alajos, br. Mednyánszky Eduárd, br. Orczy Lajos, gr. Pálffy István, gr. Pejachevich Antal, gr. Pongrácz József, br.Rédl Imre, br. Reischach Zsigmond, br. Ronnenburg Móric, br.Sahlhausen Leopold, gr.Sándor Móric, br. Semnyes Pál, br. Semnyes Viktor, gr. Serényi László, gr.Somssich Pál helytartó tanácsos, gr.Széchenyi István, gr. Teleki József, gr. Török Bálint, br. Vay Miklós, gr. Velsperg Richárd, gr. Waldstein József, gr.Zedwitz őrnagy, gr. Zichy Ferenc. A főrangu egyek nagy része tehát konzervativ, sulikus beállitottságu egyén volt végig a reformkorban.

A marosvásárhelyi kaszinó 3o alapitó tagjának /1832/ több mint a fele főrangu személy volt;13 gróf és 5 báró: gr.Haller Lajos elnök, br. Bálintitt József, br. Bánffy Dániel, br. Bánffy János, gr.Bethlen János, gr. Bethlen László, gr.Haller Ignác, br.Kemény Pál, br.Kemény Simon, gr. Mikes Károly, gr.Teleki Domonkos, gr. Teleki Ede, gr.Teleki Elek, gr.Teleki Miklós, gr. Teleki Mihály, gr. Teleki Lajos, gr. Tholdalagi Lajos és gr. Tholdalagi Mihály.

A kaszinói tagság összetétele az 184o-es években demokratizálódott. A főurak nem alkottak már többséget, a tagok nagyobb része a főbb városi tisztviselőkből, értelmiségiekből és a vidéki birtokosokból került ki Marosvásárhelyen.

43. ".....Kaposvárott Ns Somogy Vármegye Rendei között aláirás által a Vármegye házánál egy olvasó szobát nyitottak-meg..." /D.G.: Kaposvári olvasó szoba Ns.Somogy Vármegyében. = Hasznos Mulatságok 183o. I.5.sz. 33.p./ Gróf Festetich László Kisfaludy Sándornak irott 1831. szeptember 5-én kelt levelében, mint "Tekéntetes Somogy Vármegyei Olvasó-TársaságR-ról beszél róla. /Ld. Zala megyei Levéltár, Zalaegerszeg.- Skublics-könyvtár irattai. 1832.május 7-i közgyülés.- 1168./

b ügyében.] = Társalkodó, 1838. 35. sz. 134-135. p.; Miskolczi Polgári Egyesület.

A szombathelyi kaszinóra vonatkozólag ld.: Vas megyei Levéltár, Szombathely. A Szombathelyi Kaszinó Egylet jegyzőkönyve.

44. Bajai jótékony olvasó Egyesület. = Társalkodó 1838. 56.sz. 220.p.; Nagel Sándor: A Bajai Casino multjából és jelenéből. Baja, 1903.- Kőszegi magyar olvasóegyesület. = Társalkodó 1833.10.sz. 38-39.p.- Felszólitás [a Miskolci Polgári Egyesület] = Társalkodó 1838. 49.sz. 189- 190.p.- Becskereki Polgár Casino alapszabályai s részesseinek névsora 1837/8 esztendőre.- Statuten...Pest. é.n.; Kaszinóalapitás Nagybecskereken és Zomborban.= Erdélyi Hiradó 1837.II.15.sz.

A bajai jótékony olvasó egyesület vezetőségében - a város birája és a városi orvos mellett - aranymüvest, épitőmestert, ácsmestert, kereskedőt is találunk. A miskolci polgári egyesület alapszabályainak 4.pontja szerint: "Az Egyesületet kormányzó tagok csupán egyházi személyekből és mesteremberekből fognak választatni." A tagság többsége városi polgár volt.- A nagybecskereki polgári kaszinó tagjai névsorában nagyon sok német és délszláv polgár is szerepel.

45. Csatkai Endre: Amiben a megyebeli falvak megelőzték Sopront. = Uj Sopronvármegye 1942.nov.28.[/A büki kaszinóról és a szilsárkányi olvasótársaságról./ - Kaszinó-alapitás Kiscsell mezőváros-

ban.= Erdélyi Hiradó 1837. 21.sz.161.p. - Kiss Sámuel: Rábaközi olvasó társaság. = Társalkodó 1836. 93.sz. 369-370.p.; Gr. Széchenyi István levele a rábaközi olvasótársaság elnökéhez.Czenk, okt.22. 1836. = Hazai és Külföldi Tudósitások 1836.II.43. sz.; Széchenyi és a Rábaközi Olvasó Társaság. = Kts 1963. 28.p.

Az 1836 körül keletkezett büki kaszinó alapitója Szente György tanitó volt, tagjai a helybeli nemes családokból /felsőbüki Nagy,Csóth, Jánosa, Komjáthy, Fejér, Berzsenyi,stb./ kerültek ki, de "egyszerübb emberek" is olvasgattak a kaszinóban. - A kiscelli kaszinó két igazgatója Bókássy Imre vasmegyei másod alispán és felsőbüki Nagy Sándor, tagjai pedig elsősorban "birtokos urak". - A szilsárkányi Rábaközi olvasó társaság elnöke Hőgyészy Pál alispán, a tagság a helységben és környékén élő "nagyszámu uri rend" köréből került ki. Az olvasótársaság 1836-ban tiszteletbeli tagjává választotta Széchenyi Istvánt, aki ezt levélben köszönte meg.

46. Az alsó Simánfalvi nemes székely ifjui egyesület alaprajza = Ismertető 1838. II.43.sz. 507-514. hasáb. - Tordátfalva egyesülete. = Ismertető, 1838. II.38. sz. 455-456.hasáb.- Dankanits Ádám:

Olvasótársulatok, polgári társalkodók és kaszinók. = Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények /Cluj/ 1968. 1.sz. 1o2.p.

47. Az árvai evangélikus esperesség tanitói alakitották meg 1837 szeptember 25-én "önmüvelésük s ez által a népoktatásmód célszerübb eszközlésére". Jegyzőkönyvei magyarul és szlovákul készültek. A társaság 15o kötetes könyvtárral rendelkezett és a Jelenkort, a Pesti Hirlapot és az Athenaeumot járatta 1841-ben. /J-r: Magyarosodási mozgalmak Arvában. = Erdélyi Hiradó 1841. 46.sz. 183.p./

48. Tóbi Antal alapitásának inditéka: mivel a lelkészek kevés fizetésük és családjuk el ertásának nehézségei miatt a megjelenő jeles uj könyveket nem tudják megvásárolni" a Nemzeti Literatura haladásából származó örömben való részesülésétől csak nem kirekesztettek volnának." /Vághó László: Olvasó Intézet Tekintetes Ns.Baranya Vármegyében. = Tudományos Gyüjtemény 1831.VI.126-127.p. - Ld. még: A Baranyai Olvasó Intézet. = Kts 1963. 63.p.

49. Alapitási éve: 1842. Temesvárott a papnevelő intézet épületében müködött, tagjai csak egyházi személyek lehettek. /Temesvárott olvasó egylet. = Egyházi Tudósitások 1843. I.4.sz. 42-44.hasáb./

50. Izraeliták olvasó társasága. = Erdélyi Hiradó 1841. 29.sz. 114.p. /Nagyvárad./ - Zsidó kasziknok a negyvenes években. = Magyar Zsidó Szemle 1885. 337.p./ Pozsony./

51. Az eszéki magyar olvasótársaságot Hoblik Márton Verőce-megye főügyésze, az akadémia lev.tagja alapitotta 1831-ben " a nemzeti nyelvnek annak illyr ajku megyében is terjesztésére." /Eszéki olvasó társaság. = Tudománytár 1834. I. 236.p./ A Zárándmegyei magyar olvasó társulat 1841-ben alakult "a megyei egész közönség használatára." /Zárándban népnevelési oskolák s magyar olvasó társulat. = Erdélyi Hiradó 1841. 45.sz. 178.p./

52. Ld.Betári Gyula: Olvasókör mesterlegényeknek. = Kts. 1970. 11.sz. 675.p. - Udvardy Csarna tulajdonképpen a kocsmázástól és ivástól kivánta elvonni a mesterlegényeket s e helyett ajánlotta figyelmükbe az önmüvelést hasznos könyvek és lapok olvasása révén.

53. Az 1839. dec. 22-i közgyülésen határozták el szótöbbséggel, hogy "ez intézetbe férfiak felvétetni semmi esetre nem fognak." A társaság arisztokratizmusa abban is megmutatkozott, hogy " a honin kivül minden miveltebb nyelveken irt" könyveket

gyűjtött, de magyarokat nem. /A kolozsvári fő-asszonyságok könyvtára. = Erdélyi Hiradó 1839. II.52.sz. 205.p. és Nemzeti Ujság 1840.I.3.sz. 10.p. - Szemző Piroska: A kolozsvári "főasszonyságok" könyvtára 100 esztendővel ezelőtt. = MKszle 1940. 171-172.p./

54. A torda nőegylet csak magyar könyveket és lapokat gyűjtött, évente 3 Ft tagdíjat szedett/ szemben a kolozsvári főasszonyságok 10 ft-os részvényével/. - Ld. Orbán Balázs: Torda város és környéke. Bp. 1889. 470.p. és Nagydiósi Gózsné: Női olvasómozgalom a mult század közepén. = MKszle 1957. 66-67.p.

55. A jurátusok heves ellenzéki mozgolódásai, tüntetései sok bosszuságot okoztak a kormánynak, de időnkénti tulkapásaik zavarták az ellenzék vezetőit is az 1832-36-i reformországgyülésen. Wesselényi egy emlékiratában aggodalmát fejezte ki a megbeszéléseket megnehezitő és zavaró lármájuk miatt a különösen aggasztották az ifjuság dorbézolásokig fajuló mulatozásai. Ezért olvasótársaság alapitását ajánlotta neki, amelyben "hasznos könyvek és irások adnának az ifjuság lelkének táplálékot." /Ld. Kardos Samu: Wesselényi Miklós élete és munkái. Bp. 1905. I. 266.p./

56. A könyvtárat a tagok adományaiból vásárolták és a tagok és az országgyülési követek hosszabb-rövidebb időre olvasásra átengedett könyveiből állitották fel. A kötetek száma igy időről-időre változott, de állandóan 1oo körül ingadozott; 1834 végén pl. 13o, 1835 februárjában 84 kötete volt a könyvtárnak. /Ld. Fejős Imre: Az Országgyülési Ifjuság Társalkodási Egyesületének Könyvtára.= MKszle 1961. 319-321.p./

57. Fejős Imre: Az Országgyülési Ifjuság Társalkodási Egyesületének Könyvtára. = MKszle 1961. 321.p.

58. Somogyi Antal /1811.v. 1812-1885/ az 1840-es évek reformországgyüléseinek hires ellenzéki szónoka, Deák Ferenc bizalmas barátja volt. Az 1840-es évek második felében a Szeged-belvárosi kaszinóban tevékenykedett. 1848-49-ben is tagja az országgyülésnek, majd a szabadságharc bukása után 1867-ig emigrációban él. Hazatérése után régi könyvészeti ritkaságokat gyüjtött s ezekbe hazafias lelkesedésből rovásirással régi nyelvemlékeket hamisitott, amelyeknek hamis volták Fejérpataky László,Szinnyey József és Sebestyén Gyula mutették ki./Móra Ferenc: Rovó Somogyi.= Magyar Bibliofil Szemle 1924. 82-86.p./

59. Takáts Sándor: A jurátusok olvasóköre 1843-ban és 1847-ben. = Budapesti Hirlap 1929. 288.sz.2-3p.

60. U.a. 3.p.

61. Ld. Zala-megyei Levéltár, Zalaegerszeg. A Skublics-könyvtár iratai. 1832. máj.7-i közgyülés. 1168.: "1831-dik Esztendőre Tettes Nemes Somogy Vármegyébe az ugynevezett Olvasó Társaság e következendő alá irásbéli Tagokból áll." - Deszkáy Boldizsár: A Soproni Kaszinó 150 éve. Sopron, 1944. - -y-; A "Borsodi Olvasokör." = Kts.1962. 593-594.p. - Kozma György: A Beregmegyei Kaszinó százéves története. Bp./1941./ - Könczöl Imre: Egy reformkori könyvtár. = Kts 1963. 526-528.p.;- Lukácsy Sándor: "Nyomtatott Hálában.." = Kts 1963. 667-668.p. /Fejérmegyei Olv.Társ./; - Kovács Pál: Győri olvasó egyesület. = Társalkodó 1840. 8.sz. 32.p.; Ferenczy Zoltán - Kerekes Emil: Adatok a Kaszinó történetéhez. = Győri Szemle 1930. 1-3.sz. 104-106.p.; Valló István: Adatok a Kaszinó történetéhez.- Győri Szemle 1930. 4-6.sz. 201-202.p.- Darnay Kálmán: Kisfaludy Sándor által alapitott Sümeghi Casino története...Székesfehérvár,1891.- Békés-megyei Levéltár, Gyula. X.58. A Békéscsabai Casino ir. Gyüjtemény. Jegyzőkönyv. 1842-1847.- A Zempléni Casino törzstagjai 1831-ben. Közli Don-

gó Gy. Géza. = Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. 1906. 7-8.sz .222-225.p. - Pintér Sándor: A Széchenyi Kaszinó és Gazdakör története. Balassagyarmat, 1888.- Bodnár István: A százéves Szekszárdi Kaszinó. = Beszerédj István és a százéves Szekszárdi Kaszinó. Emlékkönyv. Szerk. Bodnár István. Szekszárd. 1942. 99-135.p.- Vasmegyei Levéltár Szombathely. A Szombathelyi Kaszinó Egylet jegyzőkönyve. - Czimer Károly: A Szeged-Belvárosi Kaszinó százéves története /1829-1929./ Szeged.1929.- Horváth József: A Nagykőrösi Kaszinó százéves története. Nagykőrös, 1939. - Nagy Ebyedi Casino tagjai névsora s annak szabályai. Nagyenyed, 1841.- Lakatos Sámuel: Ötven év a marosvásárhelyi Casino életéből /1833-1883./ Marosvásárhely, 1886.- A kolozsvári casino részvényesei névsora betűrenddel s annak szabályai 1833. évre. Kolozsvár, 1833.

62. Boldizsár Kálmán: A debreceni casino százéves története. 1833-1933. /Debrecen, 1933./ 5. és 11.p.

63. A kaszinók és társalkodó egyletek általában néhány éves ciklusra alakultak /általában 3, néha 4 vagy 5 évre/, s az egyes ciklusok letelte után ujból megalakultak uj vezetőséggel, tisztségvise-

lőkkel és tagsággal. A budavári kaszinóegylet ideiglenes választmányát 1841 elején még csak 7o fő választotta meg, de a tagok száma 1841. ápr. 2o-ra 357 főre, 1842. ápr. 2-re pedig már 444 főre emelkedett. Az 1844-ben kezdődő uj ciklus elején 36o a taglétszám, 1847.febr.1-én /a harmadik ciklus kezdetén/ 184, de márc. 14-én már 278, márc. 28-án pedig 3oo. A szabadságharc kitörése után, 1848 novemberében is 341 tagja van a kaszinónak. /A budavári casino-egylet félszázados története. 1841-1891. Bp. 1891. 8,9,13, 18,21 és 23.p.- A teljes tagnévsort ld. a 47-8o. p.-n./

64. R.J.: Nagyváradi Casino. = Honmüvész 1833. 26. sz. 21o. p. és Bihari casino. = Honmüvész 1833. 29.sz. 333.p.- Czimmer Károly: A Szeged Belvárosi kaszinó százéves története. /1829-1929./ Szeged, 1929. 32.p. - Halász Anna: A Zempléni Casino könyvtára 1831-185o. = MKszl. 197o.35o.p.- Lakatos Sámuel: Ötven éve a marosvásárhelyi casino életéből. /1833.-1883./ Marosvásárhely,1886. 9.p. - Budai olvasó egylet. = Sárszalkodó 1847. 14.sz. 54. p.

65. Az első Simánfalvi nemes székely ifjui egyesület alaprajza. = Ismertető 1838. II.43.sz. 5o9.hasáb.- Tordátfalva egyesülete. = Ismertető 1838.II.38.sz.

455.hasáb.- Kiss Sámuel: Rábaközi olvasó Társaság. = Társalkodó 1836. 93.sz. 369.p.

66. A tagsági díj a kaszinókban és olvasóegyletekben különböző nagyságu összeg volt, sőt - a tagok számától függően - időről időre ugyanazon egyesületben is változott. A győri olvasóegyletben vagy a sátoraljaujhelyi kaszinóban pl.évi 5 ft., a Bereg-megyeiben évi 6 ft volt, de Beregben a vidéki tagok, akik a kaszinó szórakozási lehetőségeit és könyvtárát távollétük miatt kevésbbé vették igénybe, csak fele összeget / 3 ft-ot/ fizettek. A debreceni kaszinó eleinte tagjaitól 12 pengő forintot szedett évente, a tagok számának emelkedésével ezt 1o pengő forintra szállitotta le; Egerben hasonlóképpen: a kezdeti 1o pengő forint a létszámemelkedéssel 6-ra csökkent.Kaposvárt az olvasótársaság a kölcsönzött kötetek után szedett kölcsönzési dijat, kötetenként 1 krajcárt. A budai olvasóegylet - a rendszeres havi tagsági dij mellett - belépéskor minden taggal 4o ezüst krajcárt fizettetett a könyvtár javára.- A kaszinók rendszeresen rendeztek bálokat, táncmulatságokat belépti dijjal.AABereg meg ei kaszinó pl. évente szüreti bált, más kaszinók farsangi,vagy más alkalmi bálokat tartottak. /A debreceni kaszinó pl. 1836 farsangján 5 kaszinó-bált/. E mu-

latságokból olyan komoly jövedelem folyt be, hogy számos kaszinó nemcsak fenntartotta magát, saját épületet emelt és könyvtárát gyarapította, de a bevételek egy részét közcélokra, vagy jótékony célokra tudta fordítani. Az egri kaszinó pl. évenként rendszeresen, eleinte 60.-, majd 100.-, 1837-től pedig 200 forintot fordított könyvek és lapok beszerzésére. A győri olvasótársaság 1839. évi tánczigalmának teljes tiszta hasznáért, 226 pengőforintért könyveket vásárolt.- A Bereg-megyei kaszinónak Kötvös Tamás elnök 16 ft-ot, Bay György kaszinótag pedig 100 ft-ot adományozott könyvtára gyarapitására, a budavári kaszinóegyletnek Frankenburg Adolf 5 lapot, az egri kaszinónak Bartakovits egri érsek a Közhasznu Ismeretek Tárát ajándékozta, a kiscelli kaszinó tagjai Felsőbüki Nagy Sándor "jeles könyveit" is használhatták, csinos házi butoraival együtt. /A kaszinó - nem lévén saját szállása - az ő házában működött./

67. A Budai Olvasóegylet szabályai. 1843/44.MTA Könyvtárának Kézirattára. Vegyes 4-rét. 27.sz.

68. U.o.

69. Az eredeti jegyzőkönyv alapján idézi Bre nay Imre: Az Egri Kaszinó százéves története 1833-1933. Eger, 1934. 39-40.p.

70. Szent-Mártoni olvasótársaság.- Hirnök 1842.86.sz.- a "Magyarország" c.rovatban. /A cikk szerzője - I.Tóth Zoltán magyar történeti bibliográfiája szerint - Sellyei Elek; a szerző neve azonban a lapban nem szerepel./ Ld. még a győrszentmártoni olvasótársaságról: Győrszentmártoni olvasó társaság. - Hirnök 1842. 89.sz. és Repos József: Kerszerű szósat a szent-mártoni olvasó-társasághoz. Győr, 1842.

71. Csimer Károly: A Szeged-Belvárosi Kaszinó százéves története /1829-1929./ Szeged, 1929.

72. Boldisár Kálmán: A Debreceni casino százéves története. 1833-1933. /Debrecen,1933./

73. Zalár József: Visszapillantás az egri kaszinó Ötven éves multjára. Eger, 1883. és Brennay Imre: Az Egri Kaszinó százéves története. 1833-1933. Eger, 1934.

74. Lakatos Sámuel: Ötven év a marosvásárhelyi casino életéből. /1833-1883./ Marosvásárhely, 1886.27-34.p.- D.Biró István: A marosvásárhelyi kaszinó száz éve. /1832-1932./ Marosvásárhely, 1932.140-142.p.

75. Cimjegyzékűket közli D.G.: Kaposvári olvasó szobe Ns.Somogy Vármegyében.= Hasznos Mulatságok 1830. I.5.sz. 33-34.p.

76. A kölcsönzők személyére és a Berzsenyi kölcsönzésére vonatkozó adatokat a Kaposvári Állami Levéltárban fennmaradt kölcsönzési napló, azaz "Az olvasó szobából könyveket kivivő uraknak Reversalis Protocollusa" alapján közli: Kanyar József: Berzsenyi és a Somogy megyei olvasótársaság.= ItK 1956. 474-475.p. Ld.még: Major Sándor: Berzsenyi Dániel és "Nemes Somogyvármegye könyvtára"-nak kapcsolata. = Kts 1956. 575-576.p.

77. Lényegesen gyarapodott a magyar lapok és évkönyvek /almanachok/ száma. Az 1828-ban is járt 6 magyar lapon kívül most a következők voltak: még megtalálhatók az olvasóegylet könyvtárában: Aurora, Klio, Rajzolatok, Koszoru, Mezei Gazda, Emlény, Honművész, Regélő, Pillér, Tár, Figyelmező, Gazdasági Tudósítások, Musarion, Daguerrotyp. /Ld.Kanyar József: Berzsenyi és a Somogymegyei olvasótársaság.= Itk. 1956. 475.p./

78. Breznay Imre: Az Egri Kaszinó százéves története 1833-1933. Eger, 1934. 25-26.p.- A kaszinó által megrendelt lapokon kívül Szinger Ferenc kaszi-

nótag is előfizetett néhány lapra s azokat a kaszinó címére /"An die Cassino in Erlau"/küldette: Allgemeine Beobachter, a budai,pesti és bécsi kereskedő-ujságok, Spiegel stb.

79. Bresnay Imre: Az Egri Kaszinó százéves története. 1833-1933. Eger, 1934. 39. p. és Szecskó Károly: Adalékok az Egri Kaszinó Könyvtára reformkori történetéhez.= MKszle 1969. 155-157.p.

80. A budavári casino-egylet félszázados története. 1841-1891. Bp. 1891. 11. p.

81. Békés megyei Levéltár, Gyula. X.58. A Békéscsabai Casino ir. Gyüjtemény. Jegyzőkönyv 1842-1847.

82. Erdélyi Hiradó 1841. 29.sz. 114.p.

83. Kiss Sámuel: Rábaközi olvasótársaság. = Társalkodó 1836. 93.sz. 369.p.

84. Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történelméből. Genf, 1864. I. 266.p.

85. A kolozsvári főasszonyságok könyvtára. = Nemzeti Ujság 1840. I.3. sz. 10.p.

86. Fejér megyei Olvasó Társaság könyvtárában levő könyvek... Nyomtatott Hálában Heynemann Eduard betüivel. 72.p.

87. A sz.fehérmegyei olvasótársaságrul. = Világ 1841. I.l.sz. 2-3.p. - Köneöl Imre: Egy reformkori könyvtár. = Kts 1963. 526-528.p. - Lukácsy Sándor: "Nyomatott Hálában..." = Kts 1963. 667-668.p. Az olvasótársaság tetemes könyvállományát két módon szerezte be: az ujabb müvek egy részét vásárolta /fennmaradt adatok szerint pl. Geibel Károly könyvkereskedőtől/, a régebbieket - s az állomány nagyobb részét - magánosoktól kölcsönözte. Márey László kamarától pl. 782, Madarász Józseftől 81, Madarász Gedeontól pedig 82 kötetet vett kölcsön 1840-ben elismervény ellenében, hiánytalan és az átvételi állapotnak megfelelő visszaszolgáltatási kötelezettséggel. A társaság főkönyvtára számára id.Rosty Zsigmond /Eötvös József apósa/ Uri u-i házának 4 szobáját bérelte.

88. Dankanits Ádám: Olvasótársulatok, polgári társalkodók és kasziník. = Nyelv - és irodalomtudományi Közlemények /Cluj/ 1968. 1.sz. 100., 101.p.

89. Laktos Sámuel: Ötven év a marosvásárhelyi casinó él téből./1833-1883./ Marosvásárhely, 1886. 36-39.p.- D.Biás István: A marosvásárhelyi kasziné száz éve. /1832-1932./Marosvásárhely,1932.136.p.

90. A Marosvásárhelyi és vidékén magyar könyvek olvashatására 1837-ben alakult olvasótársaság szabályai és könyvei lajstroma. M.Vásárhely, 1839.

91. Dankovits Ádám: Olvasótársulatok, polgári társalkodók és kaszinók. = Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények /Cluj/ 1968. 1.sz. 1oo., 1o3.p.

92. K/ováes Pál/: Győri olvasó egyesület. = Társalkodó 1840. 8.sz. 32.p. - A győri olvasótársaságról és kaszinóról. = Honderü 1844. II.5.sz. 85-86.p.

93. A Győri Olvasó Társaság Névkönyve.Győr,1840.- U.a. 1841.- A Győri Olvasótársaság könyvtára szak-szerint. 1842. Győrött, Özvegy Streibig Kláre betüivel.

Az 1842.évi katalógusnak egyetlen példánya ismert; Szabó Imre Flória pannonhalmi könyvtáros találta meg a pannonhalmi bencés könyvtárban, Csuczor Gergely hagyatékában. Jelzete:37c. H.l. /Figyelmemet is ő hívta fel rá./ A példány Csuczor tulajdona volt, ő a szakok utáni üres lapokra beirta az ujonnan beszerzett könyveket és e bejegyzései alapján figyelemmel kisérhető

az 1843.évi gyarapodás szakok szerint./Csucsor utolsó bejegyzései ugyanis 1844. elejéről valók s csak 1843-ig megjelent müvekre vonatkosnak./

94. Ld. az előző jegyzetet.

95. A társaság taglétszáma 1848-ig - a névkönyvek szerint - a következőképen alakult: 1839-68, 1840-103, 1841-145, 1844-158, 1845-139, 1846-131, 1847-115, 1848-150 fő. A tagok társadalmi tagozódásának megállapitása nehezebb, mert a névkönyvek foglalkozásukat nem tüntetik fel, arra hivatkozván,hogy "az olvasó társaságban minden részvényes egyenlő, azért senkinek cime ki nem tétetik." Szabó Imre Flóris emlitett szakdolgozatában /Olvasói társulások Győrött a mult század közepén. 1967. 21.p. ELTE Bölcsészettudományi Kar, Könyvtártudományi Tanszék. 1967./34./ egyéb források alapján a következőket állapitja meg:"orvostanár, gyógyszerész, festő, főbiró, kereskedő, kalmár, uradalmi ügyvéd, tanácsos, hadnagy, sebész, oskolamester, szónok, ellenőr, üveges, pálinkás, gombkötő, Feltünő.... a kereskedők és iparosok nagyobb száma, de a győri viszonyok ismeretében /Győr kereskedő-városi/ ez nyilvánvaló."

96. Csimer Károly: A szeged-Belvárosi Kaszinó ötvenéves története /1829-1929./ Szeged, 1929. 26-27, 263.p.

97. Halász Anna: A Zempléni Casino könyvtára 1831-1850. = MKszle 1970. 349-351.p.

98. Szecskó Károly: Adalékok az Egri Kaszinó Könyvtára reformkori történetéhez. = MKszle 1969.155-157.p. - Breznay Imre: Az Egri Kaszinó százéves története. 1833-1933. Eger, 1934. 50., 40.p.

99. Kozma György: A Beregmagyei Kaszinó százéves története. Bp. /1941./ 61-62.p.

100. A békéscsabai kaszinó könyvtárának nem jelent meg nyomtatott katalógusa a reformkorban, s története e korai szakaszából kéziratos könyvjegyzék sem ismeretes. A példaként említett munkák megrendeléséről a kaszinó választmányi és közgyűlési jegyzőkönyvei tájékoztatnak. Lá. Békésmegyei Levéltár, Gyula. X. 58. A Békéscsabai Casinó ir. Gyűjtemény. Jegyzőkönyv 1842-1847.

101. Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történelméből. Genf, 1864. I. 266-267.p.

102. A fejezet fő forrása Bodolay Géza "Irodalmi diáktársaságok 1785-1848." /Bp.1963./ c.monográfiája. Lá. még a IV. a/ fejezet 70.jegyzetét.

103. Lá. Bodolay Géza i.m. 60-63.p.

104. Könyvtáraik és olvasmányaik részletes ismertetését ld. Bodolay Géza i.m. 390-436.p.

105. Fenyő István: A polgárosodás eszmevilága utirajzaikban 1848 előtt. = ItK 1964. 603-613.p.

106. Vita Zsigmond: Egy forradalmi röpirat eredete és elterjedése. = MKszle 1963. 252-258.p.

107. A társaságok - lehetőség szerint teljes - tagnévsorait közli: Bodolay Géza: i.m. 705-764.p.

108. Faigel Pál: Jobaslat magyar könyv-olasitó társaság alakitására. = Társalkodó 1836. 4.sz. 15-16.p.

109. Almási Balogh Pál: Felszólitás egy hasznos ismereteket terjesztő társaság ügyében. = Pesti Hirlap 1841. 2.sz. 14-15.p.

110. Perigriny Elek: Vélemény a Pesti Hirlapban Almási Balogh Pál által tervezett "hasznos ismereteket terjesztő társaság" ügyében. = Hirnök 1841. 5.sz.

111. Fáy András: Észrevételek Almási Balogh Pálnak hasznos ismereteket terjesztő társaság ügyében tett felszólitására.= Pesti Hirlap 1841.15. sz. 119-120.p.

112. A Pesti Hirlap 1847. évi 7. számának 56.lapján "Hasznos ismeretek terjesztése ügyében" cimmel már hirt adott róla,hogy elsőként "hazánknak egy lelkes leánya.... e célra élete fogytáig évenkint 4o pengő ft-ot kötelezett. Megnevezésétől szerénysége eltiltott."

113. Pl. Fényes Elek: Mellyek a magyar földmivelés főbb akadályai? s hogy lehetne azokon segiteni? = Ismertető 1838. II.1.sz. 1-12.hasáb.- Belogh József: A közönséges magyar földmivelők értelmetlensége. = Ismertető 1838. II.1o.sz. 118-12o. hasáb és 11.sz. 13o-134.hasáb.- Udvardy János: Elmélkedő gazdáinkhoz. = Ismertető 1839. II.14.sz. 2o9-216.hasáb,stb.

114. Eötvös József - Vahot Imre: Népkönyvkiadó egyesülete. = Athenaeum 1841. II.63.sz. 1oo6.hasáb. Stuller Ferenc: A népkönyvkiadó egyesület. = Athenaeum 1843. II.212.p.- Stuller Ferenc: A népkönyvkiadó egyesület. = Jelenkor 1846.53.sz. 316,-317.p.

115. A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelent munkák és folyóiratok betürendes czim- és tartalomjegyzéke. 183o-1889.junius hó végéig. Bp. 1890.

116. Tilkovszky Loránt: A Természettudományi Társulat megalakulásának társadalmi jelentősége. = Természettudományi Közlöny 1958. I.sz. 1-4.p.

117. Tilkovszky Loránt: Kisérlet történelmi társulat alapitására 1845-ben. = Sz 1966. 947-961.p.

118. Fogarasy Mihály: Eszmék egy nevelési,épületes és fölvilágositó könyvek terjesztésére alakitandó társulat szerkezetéhez. = Religio és Nevelés 1844. II.44.sz. 345-348.p.

119. Zerich Tivadar: Nyilatkozat Erdélyről a "nevelési, épületes és fölvilágositó könyvek terjesztésére alakitandó társulat" iránt. = Religio és Nevelés 1845. I. 11.sz. 88-9o.p.

12o. Fogarasy Mihály: Nyilatkozat a jó és olcsó könyv-kiadó társulat ügyében. = Religio és Nevelés 1848. I.35. sz. 285-287.p. - A jó és olcsó könyv-kiadó társulat programja s alapszabályai. = Religio és Nevelés 1848. I. 36.sz. 298-3ol.p. és I. 37.sz. 311-312.p.

121. Kecskeméten pl. 1848-ban nyitotta meg az első kölcsönkönyvtárat két könyvkötő-könyvkereskedő, Gallis Fülöp és Salamon Ferenc. Két alkalommal adtak ki nyomtatott katalógust 2oo-2oo

példányban, ami - tekintettel arra, hogy a kölcsönzőnek a katalógust általában meg kellett vásárolniok - arra vall, hogy kevés olvasójuk akadt az alföldi városban. /Ld. Heltai Nándor: A kecskeméti könyvtár történetéből.= MKszle 1959. 1o3.p./

122. György Aladár: Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben. Bp. 1886. 388-4o1.p. - Ferenczi B. cég miskolci könyvkereskedés alapitásának centennáriuma. 1835-1935. = Corvina 1935. 58. 6-8.p.

123. A fővárosi levéltárban található 14o lapnyi kéziratos katalógus 97 lapon át német, 22 lapon magyar és 2o lapon francia könyveket sorol fel. /Kósa János: A magyar kölcsönkönyvtárak kezdetei. = MKszle 1939. 463.p. és Kósa János: Pest és Buda elmagyarosodása 1848-ig. Bp. 1937.238.p./

124. Heckenast Gusztáv 1833-ban, 22 esztendős korában vette át sógora, Wigand Ottó pesti könyvkereskedését. "Fellépésével kezdődött a magyar kiadó-könyvkereskedelem fénykora" - állapitja meg róla Steinhofer Károly. Magyarányu kiadói tevékenységét fejtett ki, a magyar irodalom java termése /Csokonai, Berzsenyi, Jósika, Kisfalu-

ky Károly, Kölcsey, Eötvös, Széchenyi, Toldy Ferenc és mások írásai/ mellett német írók műveit, zeneműveket és több lapot is közreadott. Kiadványait 1840-ben "Bibliographiai Értesítő Magyarország és Erdély számára" címen indított havi folyóiratában propagálta és saját pesti könyvkereskedésén kívül az ország egész területén megszervezett biszományosok révén értékesítette, de kitűnő kapcsolatai voltak a külföldi könyvkereskedelemmel is, tagja volt a német könyvkereskedők egyesületének, a "Börsenverein der deutschen Buchhändler"-nek. Gyakran adott közre hirdetéseket az egyesület "Börsenblatt" című lapjában. 1841-ben könyvkereskedői és kiadói vállalatát egyesítette Landerer Lajos nyomdaüzemével, így a közös cég a könyv előállításának és terjesztésének minden ágazatával rendelkezett. /Steinhofer Károly: A könyv története. I. Bp. 1915. 108-109.p.; Gárdonyi Albert: Régi pesti könyvkereskedők. Bp. 1930. 93-98.p.; Heckenast Dezső: Heckenast Gusztáv. Bp. 1936.; Révay József - Schöpflin Aladár: Egy magyar könyvkiadó regénye. Bp. é.n. 28-52.p./

125. Lá Gárdonyi Albert: Régi pesti könyvkereskedők. Bp. 1930. 95. p.

126. Több hirdetést tesz közzé a Börsenblattban, amelyben a külföldi könyvkereskedőktől könyveket kér kül-

csönkönyvtára számára. /Ld. Heckenast Dezső: Heckenast Gusztáv. Bp. 1936. 13.p./

127. Közli Heckenast Dezső: Heckenast Gusztáv.Bp. 1936. 13.p.

128. Jelenkor 1839. 26.sz. lol.p.

129. A német ill. francia nyelven kiadott két katalógus Edelmann Károly utóinnyomásában maradt fenn, akinek Heckenast kölcsönkönyvtárát 1847-ben eladta: Bücher-Verzeichniss der Leih-Bibliothek von Carl Edelmann /vormals Gustav Heckenast/..... Ofen, 1848. és Catalogue des livres français, anglais et italiens qui se trouvent au cabinet de lecture de Karl Edelmann, ci-devant Gustav Heckenast. Bude.1848.- Edelmann később 1851-ben és 1853-ba is megjelentetett egy-egy német nyelvü katalógust.

130. Idézi Szemző Piroska: A magyar kölcsönkönyvtárak kezdetei.= MKszle 1939. 173.p.

131. A katalógusok tartalomjegyzéke, amely egyben egyfajta szakbeosztás is, képet ad az állomány gazdaságáról és változatosságáról. 7, szakcsoportban /ezeken belül abc-rendben/ közlik a könyveket: I. Életrajzok és történelem; II.

Földrajz, föld- és népismeret, utleirások; III.Nevelésügyi és ifjuági munkák; IV.Regények és egyéb s órakoztató olvasmányok.; V. Szépirodalmi művek, költemények, és egyéb munkák; VI.Szinház és VII. Folyóiratok.

132.Lukácsy Sándor: Emlékezés Heckenast Gusztávra. /1811-1878./ = Kts 1961. 486-487.p.

133. Edelmann Károly jól képzett és vagyonos könyvkereskedő volt. 1836 és 1840 közt Lipcsében tanulta a könyvkereskedést, majd segédként dolgozott Lipcsében, Freiburgban, Brünnben, Prágában és Bécsben, s e városokban gazdag tapasztalatokra és nagyfoku jártasságra tett szert. Pestre 1846-ban érkezett s itt Heckenast segédje lett. A pesti városi tanács engedélyével vette át tőle a könyvkereskedést és a kölcsönkönyvtárat, amelyet Heckenast német nyelvü körlevélben közölt üzletfeleivel, vásárlóival és olvasóival. A körlevelet közli Heckenast Dezső: Heckenast Gusztáv, Bp. 1936. 18.p. - Ld. még Nagydióssi Gésáné: Egy kölcsönkönyvtár és fiókja 100 évvel ezelőtt. MKszle 1959. 94-96.p.

134. Nagydióssi Gésáné: Egy kölcsönkönyvtár és fiókja 100 évvel ezelőtt.- MKszle 1959. 94-98.p.

135. A zsibárusok könyvárusító tevékenységével gyakran foglalkozik a korabeli sajtó és "életkép"- irodalom is. Nagy Ignác pl. Magyar titkok cimü munkájában rajzol érdekes, szatirikus képet róla. /Ld. Nagy Ignác: Magyar titkok. Bp. 1908. III.köt. 121.p. - A Franklin Társulat Magyar Regényirók c. sorozatának 7. kötete./

136. Szabadné Szegő Judit: Budai kölcsönkönyvtárak versengése a reformkorban. = 1963-1964. Bp. 1966. 248-250.p. (OSzKE)

137. Idézi Bruckner János: A josefinista kulturpolitika és az Egyetemi Könyvtár /1780-1884./.= MKszle 1956. 113.p.

138. A rendelet magyarra forditott szövegét közli: A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapitástól 1849-ig. Bp. 1963. 543-547.p.

139. Tóth András: Az Egyetemi Könyvtár Fejér György igazgatósága alatt. /1824-1943./ = MKszle 1958. 273.p.; Ld. még: Tóth András: Az Egyetemi Könyvtár a ferenci abszolutizmus korában /1790-1823/. = MKszle 1963. 186-213.p. és Tóth András: A pes-

ti egyetemi könyvtár a modern fejlődés útján. /Toldy Ferenc igazgatásának első évei. 1843-1849./ = Tanulmányok Budapest múltjából. XI. Bp. 1956. 243-276.p.

140. Ld. Berlász Jenő: Hogyan propagálta Széchenyi Ferenc az Országos Könyvtárt? Az értelmiség jelentőségének felismerése. = OSzKÉ 1968-1969. Bp. 1971. 55-84.p.

141. Ferenczyné Wendelin Lídia: Az Országos Széchenyi Könyvtár olvasószolgálatának története. 1802-1919. = OSZKÉ 1963-1964. Bp. 1966.21o-234.p.

142. F.Csanak Dóra: Az Akadémiai Könyvtár története a szabadságharcig. = MKSzle 1959. 47-73.p.; Berlász Jenő: Az Akadémiai Könyvtár történetének vázlata = MKszle 1956.2o2-216.p.

143. Idézi Hernády Ferenc: A pécsi Klimó-könyvtár múltjából. = MKszle 1959. 87.p.

144. Szarvasi Margit: Magánkönyvtáraink a XVIII.században. Bp. 1939. 21-5o.p.

145. Móra László: A műegyetemi könyvtár alapítása 1848-ban. = MKszle 1964. 146-154.p.

146. Mányk Klempa Károly: A keszthelyi Festetics könyvtár. Keszthely. /1938./

147. Lányi Kamilla: Aranka György a könyvtárakról. = Kts 1967. 737.p. Ld. még: Az Erdélyi Magyar Nyelvmivelő Társaság iratai. Kiad. és bev. Jancsó Elemér. Bukarest, 1955.

148. Gulyás Pál: A könyv sorsa Magyarországon a legrégibb időktől napjainkig. = MKszle 1924. 17-18.p.

149. V. Buss Margit: A Kultsár-könyvtár ismeretlen árverési jegyzéke. = MKszle 1967. 60-62.p. - Turányi Kornél: Adalék Kultsár István könyvtárának történetéhez. = MKszle 1967. 282.p.

150. Somkuti Gabriella: Egy XVIII. századi főúri könyvtár olvasóforgalma a mult század első felében. = OSzKÉ 1961-1962. Bp. 1963. 291-303.p.

151. A közönséges Bibliothékák haszna. = Hasznos Mulatságok 1826. II. 43.sz. 335-338.p.

152. Kostyál István: Festetics László kisérletei közkönyvtárak alapitására. = OSZKÉ 1961-1962. Bp. 1963. 280-285.p.

153. Jakab Géza - Németh László: Országos Nemzeti kKönyvtárépitő mozgalom a reformkor elején Zalában. = MKszle 1958. 267-271.p.- -y: Kisfaludy Sándor javaslata "Zala vármegyének könyvtárja eránt." Kts 1965. 403.p. - Ld. még: Zala

megyei Levéltár, Zalaegerszeg. Skublics Károly által alapitott megyei könyvtár iratai. 1830-1832.

154. Kuntár Lajos: Szombathely város közkönyvtárainak története. = A Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár Évkönyve 1962. Szombathely, 1963. 23.p.

155. Kontyál István: Festetics László kísérletei közkönyvtárak alapitására. = OSZKE 1961-1962. Bp. 1963. 285-286.p.

V. Az olvasóközönség nagysága és társadalmi tagozódása, könyvgyűjtés

1. Idési Tr/ócsányi/ Z/oltán/: Panaszok a könyvkiadók és az olvasók ellen a mult század elején. = MKszle 1938. 73-74.p.

2. Kiss Sámuel: Literaturánk akadályairól egy két szó. = Tudományos Gyűjtemény 1925. II. 63.p.

3. Irodalmunk és könyvárusaink. = Nemzeti Újság 1847. 521.sz. 441 p.

4. Dezsényi Béla: A magyar hirlapirodalom első évszázada. /1705-1805/. Bp.1941. 33-35 p.; Bisztray Gyula: A prenumeráció. = Magyar Századok.Bp.1948. 186.p.; Bisztray Gyula: Folyóirataink példányszáma és olvasóközönsége az 1840-es és 50-es években.= MKszle 1967. 177-183.p.

5. Bisztray Gyula: A prenumeráció.= Magyar Századok. Bp. 1948. 187.p.

6. Küzli Trócsányi Zoltán: A XVIII.század magyar könyveinek olvasóközönsége és példányszáma.= MKszle 1941. 33-34.p.

7. Trattner János Tamás: Az előfizetések módja,neme, célja és haszna. = Tudományos Gyűjtemény 1818.X. 109-115.p.

8. Vahot Imre: A magyar nőnem hivatása. = Pesti Divatlap 1846. ápr. 2. 261-264.p.

9. Horváth Margit: Klimó püspök könyvtáralapitása. /Közlemények a pécsi Erzsébet Tudományegyetem könyvtárából. 1931-1932. 12.sz./; Horváth Margit: Mit tudunk meg Klimó püspök hagyatéki irataiból könyvtárára vonatkozólag. /U.o. 1931-1932. 37.sz./; Hernády Ferenc: A pécsi Klimó-könyvtár multjából. = MKszle 1959. 86-90.p. - Varju Elemér: Adatok az egri érsekmegyei könyvtár ismertetéséhez. = MKszle 1902. 27-49.p. - Varju Elemér: A gyulafehérvári Battyány-könyvtár. Bp. 1901. 271.p.- Winkler Pál: A kalocsai érseki kastély és főmsékesegyházi könyvtár története. Kalocsa, 1932. 43.p. - Prusznansky Pál - Hamar István: A budapesti református theológiai akadémia Ráday- könyvtárának multja és jelene. Bp. 1913. 87.p. - Bibliotheca Samuelis S.R.I.Com.Teleki de Szék. I.-IV. Viennae, 1796-1819.; Teleki Domonkos: A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár története. Cluj-Kolozsvár, 1931. 14 pl. - Klempa Károly: A keszthelyi Festetics-könyvtár, Keszthely, 1938. 24.p. - Összefoglalóan ld. Szarvasi Margit: Magánkönyvtáraink a XVIII.században. Bp. 1939. 21-62.p.

10. Kollányi Ferenc: A Magyar Nemzeti Muzeum Széchényi Országos Könyvtára. 1802-1902. I. Bp. 1905.; Bártfai Szabó László: A Széchényi-könyvtár első katalógusa. = MKszle 1927.284-319.p.

11. Eckhardt Sándor: Az aradi közművelődési palota francia könyvei. Arad, 1917. 25. p.

12. Kis János: Hogyan kell a magyar olvasó publikumot nevelni? = Tudományos Gyüjtemény 1818. VIII.köt. 85-91. p.

13. Csatári Ottó: Irodalmunk 1847. évi termékei.= Pesti Divatlap 1848. 20.sz. 539-540.p.

14. Ld. Bisztray Gyula: Prenumeráció. = Magyar Századok. Bp. 1948. 190.l.

15. Az utópista szocialista és kommunista eszmék reformkor jelentkezéséről és széles körü terjedéséről Magyarországon számos résztanulmány látott napvilágot, mindezeket figyelembevéve és feldolgozva a kérdés legteljesebb és legrészletesebb elemzését adja Pándi Pál: "Kisértetjárás" Magyarországon /Bp. 1972. 1-2-köt./ cimü összefoglaló monográfiájában. A mü 1.köte te az "uj-szocialista" eszmék korai jelent-

kezdésének első, az 1820-as évektől az 1848-49-es forradalom és szabadságharc időszakáig terjedő szakaszát vizsgálj, a 2.kötet pedig ezen belül külön Petőfi és az uj-szociális eszmék kapcsolatát.

16. Lukácsy Sándor: Európaiszellem - reformkori olvasók. = Kts 1957. 458.p.

17. Radvánszky Béla: Bod Péter könyvtárának jegyzéke. = MKszle 1884. 58-86.p. - Clarissimi Danielis Cornides in regia Universitate Hungarica quondam...professoris ac Bibliothecae custodis Bibliotheca Hungarica. Pestini, 1992.- Katona Katona Istvánnak Fray György és Kelemen Imrének Novák Krizosztom pannonhalmi főapáthoz irt levelei. Közli Németh András. = Történelmi Tár, 1902. 303-320.p.

18. Catalogus librorum et actorum medicorum Wenceslai Trnka...Pestini, 1796.

19. Havrán Dániel: Ribay könyvtára a Magyar Nemzeti Muzeumban. = MKszle 1902. 352-361.p.

20. Csánár Elemér: Kisfaludy Sándor könyvtára 1795-ben.= MKszle 1908. 314-318.p.; Kozocsa Sándor: Kisfaludy Sándor könyvtára./1772-1844./ = Könyvtári Szemle 1934.91-92.p./

21. Kozocsa Sándor: Batsányi János könyvtára. = Könyvtári Szemle 1934. 49-5o.p.; Katona Jenő: Batsányi János könyvtára. = A Könyv 1955. 166-168, 244-245.p.

22. Catalogus librorum venalium... defuncti cl. viri Josephi Péczeli. Pozsony, 1793. 32,p.; Gulyás Pál: Egy XVIII.századi magyar iró könyvtárából. = MKszle 1901. 22o-221.p.; Biró Ferenc: Péczeli József könyvtáráról. = MKszle 1962. 326-33.p.

23. Teleki Lajos: Aranka György könyvtáráról.= Erdélyi Museum 1904. 479-480.p. - Asztalos Miklós: Egy magyar szerkesztő könyvtára a XIX.század első negyedében. = Könyvtári Szemle 1935. 148-15o.p. /Igaz Sámuel./ - Barcza József: Kazinczy Ferenc első könyvtára Sárospatakon.= MKszle 1962. 2o3-2o5.p., 1963. 92-98, 242-249.p.- Alapy Gyula: Kultsár István /176o-1828/ és könyvtára, Komárom, 1928. 211,p.- Gálos Rezső: Verseghy Ferenc könyvtára 181o-ben. = Győri Szemle 1932. 294-3o3.p. - A 18.századi tudósok és irók magánkönyvtárairól összefoglalóan ir: Szarvasi Margit: Magánkönyvtáraink a XVIII.századba .Bp. 1939.83-97.p.

24. -y/Lukácsy Sándor/: Bessenyei és a könyvek. = Kts 1961. 111-112.p.; ld még: Gálos Rezső: Bessenyei György életrajza. Bp. 1951.

25. Fejér György: T.Vadassi Jankovich Miklós Gyűjteményeiről... = Tudományos Gyűjtemény. 1817. XI. 3-46.p.

26. /Mátray Gábor/: Kimutatás néhai Horváth István Széchenyi Országos könyvtári Őr könyvtára s ehhez tartozó gyűjtemények felől....Pest,1846.11.p.

27. Kelcsényi Ákos: Nagy István élete és gyűjtőmunkája. = MKszle 1963. 334-340.p.

28. Gulyás Pál: A könyv sorsa Magyarországon a legrégibb időktől napjainkig. = MKszle 1924. 60-61.p.

29. Csendes Katalin: A képviselőház könyvtárának Ghyczy Ignác-gyűjteménye. = MKszle 1969. 352-361.p.

30. Ld. Szauder József: Kölcsey Ferenc. Bp. 1955.237.p.

31.L/ukácsy/ S/ándor/: Kölcsey könyvtára.= Kts 1963. 477-478.p.

32. Bényei Miklós: Eötvös József olvasmányai. Bp. 1972. 209-210.p.

33. Bényei Miklós: Eötvös József könyvtára. = Mkszle 1970. 182-192.p.; Lukácsy Sándor : Eötvös József

könyvtára. = ItK 1966. 523.p.

34. Bényei Miklós: Eötvös József mint könyvtári olvasó. = Kts 1969. 556-557.p.

35. Csapodi Csaba: Vörösmarty Mihály könyvtára. = MKszle 1956. 65-68.p.; ld. még: Csányi László: Az ifju Vörösmarty és a könyvek. = A Könyv 1955. 467-468.p.

36. /y/ /Lukácsy Sándor/: Bajza József könyvtárának sorsa. = Kts 1954. 259.p.

37. Ld. az Orsz. Szécsényi Könyvtár Kézirattára Fol. Hung. 1347.: Kisfaludy Károly örökségére, hagyatékára és anyagi viszonyaire vonatkozó adatok. /1814-1844./ 15o, f. / Az 56-62.f.: Könyvtárának jegyzéke./; Debreczeni István: Arany János könyvtára. = MKszle 1967. 186-191.p.

38. Thallóczy Lajos: Petőfi Sándor könyvtára.= MKszle 1880. 210-217.p.; Katona Jenő: Petőfi könyvtára.= Kts 1953. 17-19.p.; Mezősi Károly: Petőfi lefoglalt könyvtára és irományai. = MKszle 1971.24-38.p.; Francia és angol könyvek jegyzéke. = Petőfi Sándor összes művei. V. Vegyes művek. Bp. 1956.176-178.p.; Petőfi lefoglalt könyveinek jegyzéke. = U.o. 251-256.p.; Petőfi könyvtárának maradványa.=

U.o. 256-258.p. - Petőfi olvasmányaira vonatkozólag ld. még Lukácsy Sándor: Petőfi arca előtt. = ItK 1963. 273-286.p. és Pándi Pál: "Kisértetjárás" Magyarországon. 2 köt. /Bp.1972./, amely elsőrben az uj-szocialista eszmék hatását vizsgálja Petőfi életművében.

39. Bártfai Szabó László: Gróf Széchenyi István könyvtára. Bp. 1923. 1o2 p. - Katona Jenő: Kossuth Lajos könyvtára. = Kts 1954. 11.sz. 2o-22.p. és A Könyv 1955. 1.sz. 27-28.p.; Csabai Tibor: Kossuth Lajos és az irodalom. Bp. 1961. 317 p.- Bónyai Miklós: Eötvös József könyvtára. = MKszl 197o. 182-192.p.; Bónyai Miklós: Eötvös József olvasmányai. Bp. 1972. 231 p. - Táncsics Mihály: Életpályám. Bp. /1949./ 463 p.

40. Bicsray Gyula: A prenumeráció. = Magyar Századok. Bp. 1948. 19o.p.

41. Vita Zsigmond: Egy forradalmi röpirat eredete és elterjedése. = MKszle 1963. 252-258.p.

42. Gál István: Bölöni Farkas Sándor angol-amerikai könyvjegyzéke. = MKszle 1969. 147-149.p.

43. Bölöni Farkas Sándor: Utazás Északamerikában. Bp.1943. 195-196.p.

44. Janosó Elemér: Bölöni Farkas Sándor könyvtára.= Könyvtári Szemle, 1935. 84-85.p. - Lukácsy Sándor: Bölöni Farkas Sándor könyvtára. = Kts 1961. 163-164.p.

45. Vörös Károly: Egy győri nemes könyvtára a forradalom előtt. = MKszle 1955. 72-87.p. /Az idézet a 86.p.-n./

46. Mikes Kelemen: Törökországi levelek. Bp. 1958. 146-150.p. /Magyar Klasszikusok./

47. Gálos Rezső: Kármán József. Bp. 1954. 94.p.

48. Kármán József válogatott művei. Bp. 1955. 80.p. /Magyar Klasszikusok./

49. Idézi: Turóczi-Trostler József: A mese felfedezése és a magyar mese a 18.században. Bp. 1940.26.p.

50. Ld. A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája /1565-1840./ Összeáll.Stoll Béla.Bp. 1963. 535 p.

51. Alszeghy Zsolt: A könyv és olvasója. = Magyar művelődéstörténet. IV. Szerk. Domanovszky Sándor, Balanyi György stb. /Bp. 1942./ 501-509.p.

52. Skublics Imre régi Zala megyei nemes család leszármazottja. Gimnáziumi tanulmányait a győri katoli-

kus gimnáziumban, a 18.század végének egyik legjobb magyar iskolájában végezte. Az iskola a német lakosságu város magyar müvelődési központja, olyan kiváló tanárai vannak ekkor, mint pl. a drámairó Kereskó yi Ádám, a történész Pray György, vagy jeles irók, mint Rájnis József, Révai Miklós és Fábchich József, aki magyar könyvek olvasására buzditja tanitványait és magyarul tanitja a hittant és a történelmet. Skublics a jobbára német városban alapos német nyelvtudásra tesz szert, az iskola a magyar irodalom, a nyelvmüvelés és a történelem iránt ébreszti fel az érdeklődését. Már itt barátságot köt az ugyanoszak győri gimnazista Kisfaludy Sándorral, majd a gimnázium befejezése után együtt járnak a pozsonyi jogakadémiára, ahol baráti körükbe kerül Péteri Takáts József itteni papnövendék is, aki előbb azintán a győri katolikus gimnáziumban tanult. A három barát sokat olvas és együtt vitatja meg olvasmányait. A város, mint az országgyülés és az összes főhivatal /helytartótanács, királyi kamara stb./ székhelye, mint Csai koronázó város és az 1790-es évek körüli nemesi ellenállás központja, elmélyiti Skublics történeti érdeklődését és felkelti figyelmét a politika aktuális kérdései iránt is. Nyilván ő reá is vonatkoznak a Kisfaludy Sándor önéletrajzából való

sorok: "A felbuzdult ifju néhányad magával most már inkább hazafi volt, mint tanuló, és a Vármegyének sürün tartott gyüléseit járta inkább, mint sem az oskolát." Pozsony német polgára küst és német szinházában továbbfejlesztette német nyelvismeretét, de megismerte a világirodalom számos drámai alkotását is:német lovagdrámák mellett pl. Shakespeare,Lessing, Schiller, Goethe, Iffland és Kotzebue müveit.Látogathatta a pozsonyi katolikus gimnázium iskolai szinielőadásait is, ahol jeles európai szinmüvek is szinre kerültek, pl. Racine drámái Fejér György forditásában. Fejér György, a későbbi neves történész, a pozsonyi papnövelde növendéke ekkor, ahogy a Kisfaludy-Skublics-Péteri Takáts triászból Takáts is. Takátson keresztül kerülnek kapcsolatba a papnövelde teológusaival, akik küst erősen hatott a jozefinizmus és a francia felvilágosodás szelleme: Franciául tanultak, a felvilágosodás irodalmát, a francia enciklopedisták müveit olvasták; voltaire-iánusoknak, illuminátusoknak vallották magukat. A külföldi irodalom mellett megismerkedtek az 1780-as 1790-es évek magyar irodalmi irányzataival is, hatott rájuk "a Gyöngyösi-Orczy-Faludi-Révai vonal,azaz a barokkos nemesi életszemlélet és a nyelvi-verselési kezdemányezének áramlata," "Pétzeli nyelvfejlesztő forditásai", "Bessenyei müve", " a Bá-

róczi-Kazinczy-féle erősen szépirodalmi jellegű stilus és művészi nyelvet fejlesztő irányzat", a végül a"Gvadányi-Dugonics munkálta kerestetten magyaros, a történelmi multba forduló, nemzeti-nemzeti irány." Mindezek a külföldi és hazai hatások - látni fogjuk - erősen meghatározták a Skublics érdeklődését, könyvgyűjtő tevékenységét és könyvtára állományának összetételét is. /Ld. Nagy Iván: Magyarország családai...X.Pest, 1863. 254.p. és Fenyő István: Kisfaludy Sándor, Bp. 1961. 11-12. 15-24.p./

Skublics Imre és Kisfaludy Sándor barátsága és kapcsolata tanulmányaik befejeztével sem szakadt meg. Kisfaludy, mint a Sándor Lipót-huszárezred katonája 1/92-ben erdélyi állomáshelyéről neki küldi meg első verseit /köztük egyet,"K....S...I...hez" címmel hozzá intézve/. Skublicstól és más barátaitól sokat hall már Szegedy Rozáról is, mielőtt 1795-ben - már mint Bécsből hazalátogató testőr - a híres badacsonyi szüreten megismerkedik vele. 1796 tavaszán Milánó felé utazva két hónapos utjának élményeit, majd a francia fogsága idején történteket is Skublicsnak irja meg "Napló és francia fogságom" cimü müvében A Milánó francia ostroma idején levélben búcsuzik el tőle a rajta keresztül küld búcsuüzenetet Szegedy Rozának is. Skublics Imre a környező müvelt birto-

koncsaládok közül elsőszerben a Szegedy-családdal, a Festeticsekkel, a Rostyakkal /Eötvös József feleségének családja/ volt közelebbi kapcsolatba . 1812-ben 300 forintot adományozott a tervezett Ludovica építésére. /Ld. Darnay Kálmán: Kisfaludy Sándor. = Magyarmegyei évkönyv a milleneumra. Szerk. Balis István és Hoffmann Mór. Nagykanizsa, 1896. lol. p. és Fenyő István: Kisfaludy Sándor: Bp. 1961. 35., 37. és 51. p./

53. Jakab Géza- Németh László: Országos Nemzeti Könyvtárépítő mozgalom a reformkor elején Zalában. = MKszle 1958. 268. p. - Festetics László tervének a megvalósításában Skublics Károly - többek közt - Kisfaludy Sándorral, és a Reformkori Zala-megyei liberális nemesi ellenzék olyan tagjaival működött együtt, mint Deák Ferenc és Csányi László későbbi 1848-as miniszterek. /Ld. Kostyál István: Festetics László kisérlete közkönyvtárak alapitására.= OSzKÉ 1961-1962. Bp. 1963. 287.p./

54. Zala megyei Levéltár, Zalaegerszeg: A Skublics Károly által alapitott megyei könyvtár iratai. 1830-1832, 1861-1831. augusztus 8-i közgyülés- 1974.

55. Catalogus Librorum per Carolum Skublics Universitati Inclyti Comitatus de Zala, ad emergentem vero casum in Instrumento Donationali expresse mentionatum, Familiae Skublicsianae donatione mediante impartitonum. - Zala megyei Levéltár, Zalaegerszeg: A Skublics Károly által alapitott megyei könyvtár irataiß 1830-1832,1861.

56. D/udás/Gy/ula/ - Muhoray /Alfonz/: Régi Könyvtárak Bács megyében. -- A Bács-Bodrogh vármegyei történelmi társulat évkönyve. Szerk. Dudás Gyula. Zombor, 1897. XIII.évf. II-III.r. 90-92, 115-119.p. - Bács-Bodrog vármegye a török megszállás megszünte után, 1698-ban szerveződött ujjá, a megyében lakó nemes családok ezután települtek ott le. Igy a nemesi magánkönyvtárak is ezután alakultak, s ezek közül corolja fel Dudás Gyula és Muhoray Alfonz cikke az alábbi 23-at:

1. Horváth-féle magánkönyvtár, Zenta. 19.sz. első fele. Elpusztult;

2. Majoros-féle magánkönyvtár, Zenta. 18.sz. második -19.sz. első fele. Egy részét Majoros István a zentai gimnáziumnak ajándékozta;

3. Karácson István könyvtára,Zenta. 19.sz.első fele. 124 XIX.századi kötet. A tulajdonos a zentai gimnáziumnak ajándékozta;

4. Ludáis András könyvtára, Senta. 1849-ben jórészt elpusztult; később a család újra gyarapította;

5. Deák János könyvtára, Baja. 19.sz. első fele. Tulajdonosa 1830-ban végrendeletileg a debreceni kollégiumra hagyta és további gyarapítására is 1500 ft-ot hagyományozott;

6. Kovách Imre birtokos és táblabiró könyvtára. A tulajdonos halálakor 1825-ben felvett hivatalos hagyatéki leltár említi;

7. A Latinovics-család könyvtára, Katymár. 1830 körül alapította Latinovics Imre birtokos. Állománya 1897-ben kb. 14.000 kötet;

8. Gányi József könyvtára, Mohol. 1808.ban eladásra került;

9. Mészáros Dániel táblabiró könyvtára, Pacsér. 1837-ben, hagyatékában említik;

10. Gelley Mihály orvos könyvtára, Zombor. A tulajdonos halálakor, 1812-ben 377 német, latin és olasz nyelvű művet, főleg orvostudományi, de egyéb könyveket is tartalmazott;

11. Ranics István apátplébános könyvtára, Baja. 1803-ban, mint hagyték eladásra került;

12. Klacsányi János táblabiró, megyei főjegyző könyvtára, Újvidék. A tulajdonos halálakor, 1829-ben 245 főleg latin és német nyelvű, jogi és történeti műből állt;

13. Markovics Mátyás táblabiró könyvtára ,Szabadka. 1827-i adat szerint latin és német nyelvü jogi és türténeti munkákat és kémeszikus szerzőket tartalmazott.

14. Kincsey József plébános könyvtára, Hegyes. 1840-i hagyatéki irataiban van róla szó;

15. Polyák Antal birtokos, táblabiró könyvtára,Illok. 1812-ben 166 könyv;

16. Vörös István birtokos táblabiró könyvtára, Ó-Moravica. 1821-ben készült jegyzéke szerint főként magyar művekből állt.

17. Rozsny János birtokos, táblabiró könyvtára,Pacsér. Hagyatékában 1844-ben kb. 300 magyar,latin, német és "feltünően sok tót könyv is;"

18. Sinkay János birtokos, jegyző könyvtára,Zenta. 857, főként 1848 előtti magyar, latin,francia, és német nyelvü jogi,türténeti és irodalmi művekből álló állományát a zentai gimnázium örökölte 1885-ben;

19. Zomborcsevics Vince könyvtára, Szabadka."Régibb eredetü könyvtár", az 1890-es években a szabadkai gimnázium kapta meg ajándékként;

20. Gombos Antal birtokos, táblabiró könyvtára, Nemes-Militics. 1794-i adatok vannak róla;

21. Vojnits Lőrinc birtokos, táblabiró könyvtára, Szabadka. 1834-ben kelt végrendelete szerint "tetemes számu könyvből álló könyvtár."

22. Radics Máté birtokos könyvtára, Almás. Az alapító tulajdonos halála után, 1826-ban unokája, ugyancsak Radics Máté örökölte. "Tekintélyes számu" régi jogi,történeti és irodalmi munkát tartalmazott;

23. Zlinszky Mátyás földesur és táblabiró könyvtára, Bajsa. A tulajdonos halála után, 1798-ban jegyzékét hivatalosan összeállitották.

57. Csépán János könyvei közt főként vallásos,református egyházi munkák volta , elsőszorban külföldiek, de magyarra forditottak is. Gyüjteménye tartalmilag s külsőleg is /könyvei jórészt iszes bőrkötésü művek/ elsőszorban a tulajdonos barokkos izlésére vall, de CsépánJános érdeklődik már a korablai magyar nyelvi törekvések iránt is, van néhány felvilágosult szellemü magyar munkája is. /Vö. Szarvasi Margit: Magánkönyvtáraink a XVIII.században. Bp.1939. 92.p./

58. Csépán István pályájáról és könyvgyűjtő tevékenységéről Szarvasi Margit ír idézett művében /92-95.p./ a ugyanennek ő közli a mű függelékében /101-118.p./ a könyvtár jegyzékét, amelyet Wellmann Imre bocsátott rendelkezésére: Csépán István könyvjegyzéke. /1790-1802./ A könyvtár állományának összetételét Szarvasi nem elemzi.

59. Szarvasi i.m. 95.p.

60. A Sárközy-család történetére ld. Sárközy Imre: A Nádasdi Sárközy család. Bp.1906.

61. A Sárközy-család könyvtárát az 1920-as években Sárközy György főispán adományozta a csurgói református gimnáziumnak. A gimnáziumi könyvtár szakkatalógusa /A Csurgói Református Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium Könyvtárának szakkatalógusa. Csurgói Könyvtár VIII.kötet.Kaposvár, é.n./ jelöli az egykori Sárközy-könyvtárba tartozó munkákat. Ezek közül válogatta ki Mózse Ernő a Sárközy István halála /1845/ előtt megjelenteket, - feltételezvén, hogy azok az ő gyűjteményének állományába tartoztak - és így rekonstruált Sárközy István-könyvtár jegyzékét b vezető tanulmánnyal közreadta. Ld. Mózse Ernő: Adatok a somogyi udvarházak könyvkulturájának kérdéséhez a XVIII.század utolsó és a XIX.század első évtizedeiben. A Sárközyek biblio-

tékája. = A Kaposvári Megyei Könyvtár Évkönyve 1958-1959. Kaposvár, 1960. 36-49.p./ A könyvtárjegyzéket a 41-48. l-on közli, de a könyvtár állományát nem elemzi./ - Mósse tanulmányában megírja, hogy a csurgói református gimnázium könyvtárának az alapját is a Sárközy-család egyik tagja, Sárközy János kiskorpádi földesúr, Sárközy István unokatestvére vetette meg 1800 július 20-án adományozott 180 latin, német, francia, olasz stb. nyelvű kötetből álló gyűjteményével. E könyvtárat azonban nem ő gyűjtötte, hanem Várady Gyulay Ferenc /Sárközy János első feleségének, Gyulay Zsuzsannának rokona/, aki adóssága kiegyenlítésekónt engedte át Sárközy Jánosnak, ő pedig azért adta át az iskolának, mert nem tudott olvasni idegen nyelven. E Gyulay-Sárközy-féle könyvtár is egyik bizonyítéka a korabeli vidéki nemesség könyvtáralapító törekvéseinek. - Hogy a két neves Somogy-megyei könyvgyűjtő, Csépán István és Sárközy István ismerték egymást és kapcsolatban álltak, arról ugyancsak szól Mósse Ernő bevezetése. Az 1821. február 28-i egyházmegyei közgyűlés - nyilván mint ismert könyvszerető és könyvekhez értő embereket - őket kérte fel a csurgói gimnázium új könyvtári katalógusának az elkészítésére. /40.p./

62. Zala-megyei Levéltár, Zalaegerszeg: Skublics-könyvtár iratai: 1832.máj.7-i közgyűlés.1168. "1831-dik Esztendőre Tettes Nemes Somogy Vármegyébe es ugynevezett Olvasó Társaság e következő aláirásbeli tagokból áll." /A Zala megyei Levéltárban levő akta másolata az eredetének. Kisfaludy Sándor kérésére küldte meg gr.Festetics László Zala-megyének, amikor a megye saját könyvtára felállításakor a kaposvári olvasótársaság alapszabályait és helyzetét is meg akarta ismerni./

63. Kanyar József: Berzsenyi és a Somogy megyei olvasótársaság.= ItK 1956. 474.p.

64. A két Kölcsey-kötet megjelenési évét Mózsa Ernő könyvjegyzéke tévesen közli, amikor 1811-ill. 1812-re teszi. /44.p./

65. Ld. Kazinczy Ferenc levelezése. XI.köt. Bp. 1901. 18-19.p.

66. Nemesapáthi Kiss Sámuel: Értekezések Somogyról.= Tudományos Gyűjtemény, 1822. V.füz. - Ld.még: "Sok jó olvasók vagynak Somogyban." - Kts 1963. 90.p.

67. Ujfalvy Sándor /1792-1866/ székely eredetü Külsőszolnok-megyei birtokos család leszármazottja. Atyja, Ujfalvy Sámuel régiős patriarkális keretek közt gazdálkodott, konzervativ gondolkozásu, minden gazdasági ujitástól idegenkedő, a müvelődés fontosságát fel nem ismerő, sőt lebecsülő, jellegzetes táblabiró. Ujfalvy Sándor kilec éves korától a nagyenyedi Bethlen kollégium tanulója, itt egyik diáktársa Körösi Csoma Sándor/, majd Kolozsvárt végez jogakadémiát, utóbb Marosvásárhelyt joggyakornok, 1814-től / 22 éves ekkor/ pedig 8t és féléven át a bécsi udvari kancellária irnoka. Bécsben - gr. Teleki Sámuel segitségével - egyetemi előadásokat is hallgat, korszerü müveltségre tesz szert, Rousseaut és Montesquieut olvas, könyveket gyüjt. Hazatérve Erdélybe korszerüen próbál gazdálkodni, jobbágyait egyenrongu emberekként kezeli. Bekapcsolódik az erdélyi politikai életbe, meleg barátság füzi Wesselényi Miklóshoz, az ő reformpolitikájának lesz lelkes támogatója. Az 1830-as évek elején Magyarországon járva Pesten két izben találkozik Széchenyi Istvánnal, Balatonfüreden pedig megismerkedik Kisfaludy Sándorral, 1841-ben résztvesz az erdélyi országgyülésen, majd 1848-ban rövid ideig a pestin is. Emlékiratok

(Ld. Jékely Zoltán utószavát:)

a reformkori Erdélyről, 1854-1855. Bp. 1955. 317-321.p./

68. Ujfalvy Sándor: Emlékiratok a reformkori Erdélyről. Bp. 1955. 106.p. /Magyar Könyvtár./

69. U.a. 148.p.

70. U.a. 185.p.

71. U.a. 186.p.

72. Wastári Ottó /Telegdi Kovács László/: Irodalmunk 1847. évi termékei. = Pesti Divatlap 1848.2o.sz. 539-540.p.

73. Idézi Dégh Linda: Adatok a magyar parasztság irodalmi életéhez.= Magyar Századok. Bp. 1948.3oo.p.

74. Ld. pl. Kaszinó Mihály. / Levéltöredék Pestről, 1836. julius 31-én./ = Társalkodó 1836. 7o.sz. 278-279.p.- A névtelen szerző mint fiktiv pesti levélíró az egyik vidéki város kaszinót alapitani készülő nemes urainak beszélgetéséről számol be irásában. Kérdésére,hogy deszkapadló nem lesz-e a teremben, " egy-kis magyar-nadrágos" nem-mel válaszol, "hisz azon pökni sem mer az ember, de igy a föld elisszza." Kerekasztal a kártya, a két-három üveg bor és a pipa közben használandó holmik miatt szükséges neki. Az olvasóasztalról kér-

dezvén őket, a kártyapénz megolvasására gondolnak, amit azonban - mivel " nem oly igen nagyban" játszanak - a markukban is meg tudnak olvasni. Különben is, "ez nem oly-fajta kaszinó lesz, mint a Pesti vagy más városbeliek; ez - az igazat kimondva - csak azért van: mert a borbély-műhelybe s más oly helyekre, hol eddig kártyázni szoktunk, mindenféle ember vetődik s resteljük; de itt teljes commoditásban lehetünk."

75. Kurbély György veszprémi püspök az 1815-17 közti három esztendőben canonica visitatio formájában végiglátogatta egyházmegyéjét, minden esztendőben egy-egy politikai vármegyéhez tartozó részét: azaz Veszprémet, Zalát és Somogyot. A látogatást előkészítő püspöki intézk dés elrendelte, hogy a plébánosok készítsenek könyvjegyzéket külön a plébániai könyvtár s külön saját könyvanyaguk állományáról. Az összesen 210 plébániát számláló egyházmegye 22 szerzetesi plébániájára a püspöki rendelkezés nem terjed ki, 21-nek a könyvjegyzéke pedig nem maradt fenn; a meglévő 167 plébániai ill. plébánosi könyvtár könyvlajstromának anyagát dolgozta fel statisztikailag és elemezte nyelvileg, tartalmilag Hermann Egyed jászóvári premontrei kanonok és Eberhardt Béla piarista szerzetes. Ld. Hermann Egyed - Eberhardt Béla: A veszprémi egyházmegye

papságának könyvkulturája és könyvállománya a 19.század elején. Veszprém, 1942. 373 p. - /A canonica visitatiók irattanyagának rendszeres megvizsgálása további hasznos adatokat szolgáltatna a magyarországi és erdélyi papság multbéli irodalmi és tudományos érdeklődésének, müveltségének és könyvkulturájának megismeréséhez. A 18.század végének tudós egyéniségei, müvelődéspolitikusai a közmüveltség emelése és az iskolai oktatás szinvonalának javitása végett fontosnak tartották a papok és tanitók ismereteinek gyarapitását,önképzését. Benő József, a neves történetiró és természettudós 1783-ban azt javasolta Teleki Sámuelnek, hogy az egyházi vizitációkat használják fel egyben a papok és tanitók müveltségének ellenőrzésére is. A megvizsgáltak ilyenkor "adnák elő könyveiknek katalógusait, hogy mind azoknak számát, mind használhatóságukat meg lehetne itélni, mind pedig azt,ha ujitják-e, szaporitják-é?" Ld. Benő Samu: Középajtától Európáig. A történetiró és Linné-követő Benő József. = B.S.: Soraformáló élmények. Bukarest,1971. 75.p./

76. Ld. Hermann Egyed - Eberhardt Béla: A veszprémi egyházmegye papságának könyvkulturája és könyvállománya a 19.század elején. Veszprém, 1942.9-10.p.

77. Bisztray Gyula: A prenumeráció. = Magyar Századok. Bp. 1948. 190-191.p.

78. Farkas Gyula: A magyar romantika. Bp. 1930. 113-116.p.

79. Gyulai Pál: Vörösmarty életrajza. Bp. 1924.30.p.

80. O.Nagy Gábor: Református kollégiumi diákirodalom a felvilágosodás korában. Debrecen, 1941. 209.p.

81. Arany János: Irányok. = A.J. prózai dolgozatai. Bp. 1893. 91-92.p.

82. A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája /1565-1840./ Összeáll. Stoll Béla. Bp. 1963. 537 p.; és Bán Imre - Julow Viktor: Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában. Bp. 1964. 283.p.

83. Rácz Pál a Komárom-megyei Ceuzán és a Baranya megyei Kopácson volt református lelkész. Tanulmányait a debreceni református kollégiumban végezte, majd külföldi egyetemen is tanult. Az 1830-as években előfizetett a Tudományos Gyűjteményre, neve szerepel az előfizetők névjegyzékében. Kéziratos versgyűjteménye Pálasi István professzornak, a budapesti egyetem tárgyi

néprajzi tanszéke vezetőjének - akinek Rácz Pál ősapja - tulajdonában van. Ő bocsátotta rendelkezésemre és élő kaptam a Rácz Pálra vonatkozó személyi adatokat is. Szives segitségét e helyt is hálásan köszönöm.

84. Kenézy Lajos Kenézy Pál hajdúböszörményi ref. lelkész és tanitó fia volt. A debreceni kollégiumban teológiai és jogi tanulmányokat végzett, majd ugyanitt az alsóbb osztályokban francia és angol nyelvet tanitott. Előbb Füzesgyarmaton, majd 1840-ben Gyulán lett református lelkész. A szabadságharcban honvédként harcolt, 1849-ben Gyulán nemzetőrkapitány és tábori pap. A gondozására bizott honvédektől tifuszt kapott a abban halt meg 1849-ben. Versei és prózai irásai jelentek meg az 1840-es évek divatlapjaiban / a Pesti Divatlapban és az Életképekben 1844-ben/, majd önálló verseskötete /Kenézy Lajos verzei. Debrecen,1846/ és francia nyelvkönyve is /Ahn Ferenc gyakorlati francia nyelvtana. Pest, 1847.- A munkát a magyar nyelvhez alkalmazta a kibővitette példákkal és szótárral./ -

Ld. Szinnyei József: Magyar irók élete és munkái. XIV.kötet.1899. 23-24.p.hasáb.- Kenézy Lajos olvasó-

naplója - a címlapon található bélyegző szerint - "A Békésvármegyei Közművelődési Egyesület Könyvtára.Gyula" tulajdona volt, jelenleg a Békéscsabai Megyei Könyvtár őrzi. Kiss Jenő hívta fel rá a figyelmemet.

85. A gyűjtemény kis 8-rét alaku, zöldes-szürke szinü, kemény-papirkötésü könyvecske. Jelenlegi terjedelme 2oo lap; folyamatos lapszámozása nincsen. Öt utólag összefüzött részből, "ivfüzetből" áll, ezek terjedelme egyenként 4o-5o lap. E részeket, amelyeket "csomóknak" nevez, számozza ujból ujrakezdve Rácz Pál. Eredetileg 4o lappal terjedelmesebb volt;mai állapotában egy rész hiányzik belőle, a 4. után ugyanis a 6. "csomó" következik. E kettő között a fonálfüzés laza és szakadt, ami mutatja, hogy az 5. "csomót" utólag távolitották el a kötetből. Minden "csomó" végén "mutatótábla", azaz tartalomjegyzék van: a vers cime, szerzője és a vers kezdetének lapszáma szerepel ebben.

A 2.csomó cimlapján az 1843-as évszám olvasható. Nem bizonyos,hogy Rácz Pál a teljes gyüjteményt egyetlen évben irta, de ennek alapján feltételezzük,hogy az 1840-es évek elején. 1843 után keletkezett vers nincs a kötetben.

86. "Buvölgyi" nyilvánvalóan álnév, de sem Gulyás Pál irói álnévlexikonában, sem más forrásban nem szerepel, így kilétét nem sikerült megállapitanom. /Más költők is előfordulnak álnevükön a kötetben, pl. Kuncsa Endre "Bustavi" álnéven az 1.csomó 14-15.lapján Csák cimü versével./

87. Ld. a 3.csomó 7-12. ill. a 6. csomó 31-36.lapján.

88. A 2o x 13 cm nagyságu kötetet utólag kötötték be /vagy esetleg kötötték át/ zöld fólvászonba a ennek során erősen körülvágták, egyik-másik helyen 1-1 sor lemaradt a lapok alján. Folyamatos lapszámozása van 1-től 237-ig, az 1-234.lap tartalmazza a 112 elolvasott kötet kivonatait és Kenézy Lajos "birálatait", utánna ugyanesak a tulajdonos kézirásával betürendes tartalomjegyzék következik, majd "tudnivaló" a könyvecske müfajáról és az olvasott müvek müfaj- és tárgyszerinti csoportositása /kezdetleges tárgymutató/ a végül Kenézy 1847-ből származó megjegyzései ifjukori olvasmányai jellegéről.

89. Kenézy olvasónapjójának utólag s nem sajátkezüleg, hanem idegen kéz irásával készitett cimlapja mint időhatárokat az 1837. és 1844. évet tartalmazza:

"Magyar olvasmányi kivonat 1837-1844, jegyzegette Kenézy Lajos. Füzes-Gyarmaton 1844." Az 1837.év, mint kezdő-évszám a kötet 1.lapján is szerepel, Kenézy kézirásával. A kötet utolsó, 237.lapján, a tartalomjegyzék után viszont - s ugyanosak Kenézy saját irásával - a következő olvasható: " 1839. Vége. /1843./" Ebből értelemszerüen az következnék,hogy a kivonatok jegyezgetését 1839-ben kezdte el és 1843-ban befejezte. Lehetsé es perasze,hogy Kenézy már 1837-ben tervezte olvasónapló vezetését, s az e célra elkészitett füzet legelejére beirta az 1837-es évszámot, de olvasmányai kivonatolását tényelegesen csak 1839-ben kezdte el. Az 1843-as záróévszám is elfogadhatónak látszik, hiszen a tulajdonosnak pontosan tudnia kellett róla,hogy munkáját mikor fejezte be. Látszólag ellentmond azonban az 1843-i befejezésnek egyetlen adat, s nyilván ennek alapján tette a záródátumot 1844-re a cimlap készitője is. Szerepel Kenézy olvasmányai között, a 199-2o2.lapon Hetényi János "A lélektudománynak nevelési fontosságáról" cimü akadémiai pályadijat nyert müve, amely 1844-ben jelent meg Pesten, a tudós társaság kiadásában, a Philosophiai pályamunkák c.sorozat II.kötetként. /Ld.Petrik Géza: Magyarország bibliográfiája 1712-1866.III.

köt. 29.p./ Kenézy azonban Hetényinek, akit mint református lelkészt ismert, e munkáját még kéziratban olvasta, azután, hogy az akadémiai pályadíjat elnyerte vele, de még megjelenése előtt. A 199.lapon nem is a mű címe, csak tárgya szerepel /"Hetényi 100 aranyat nyert tanitási rendszert tárgyazó munkája"./, s nem a megjelent könyvnek, hanem a kéziratnak a keltezése /"Kecskemét 1843"/. /Kenézy olvasmányai közt más kéziratos munka is szerepel: Bessenyei György: Tarimónes utazása" c. regénye, amelyről maga jegyzi meg a 232.lapon, hogy "csak kéziratban" munka./ Az összes többi mű 1843 előtt vagy legfeljebb 1843-ban jelent meg s így Kenézy olvasmányi kivonatai valóban az 1839 és 1843 közti öt évben készültek.

90.Bessenyei György Tarimónes utazása cimü munkája 1802 - 1804 közt készült el, de csak 1930-ban jelent meg nyomtatásban. Kéziratos másolatai azonban a 19.század első felében is ismertek voltak. /Ld. Gálos Rezső: Bessenyei György életrajza.Bp. 1951. 332.p./

91.A Pesti Hirlap és Kelet népe kapcsán keletkezett vita lefolyását és irodalmát ld. Vissota Gyula be-

vezető tanulmányában: Gróf Széchenyi István irói és hirlapirói vitája Kossuth Lajossal. Szerk. és bev. Viszota Gyula. I.rész. Bp. 1927.

92. Ld. Magyar olvasmány kivonat. Jegyzegette Kenézy Lajos. Füzes-Gyarmaton 1844. Kenézy idézett feljegyzése a hátsó kötéstábla belső felére ragasztott számozatlan lapon.

93. A pápai református kollégium könyvtárában maradt fenn a Tudományos Gyüjtemény és a Koszoru 1836.évfolyamának III-IV./március-áprilisi / és IX-X. /szeptember-októberi/ kötete. A két kötet elé füzött lapokon található Botos Mihály esperes felszólító levele, majd a 17 helység felsorolása, amelyeknek lelkészei és tanitói kézirásukkal jelezték a folyóirat vételének és továbbküldésének idejét. Az 1836. III-IV.kötet 1836. julius 21-e és december 7-e, a IX-X.kötet pedig 1837. február 17-e és május 21-e közt járta végig az alábbi 37 helyet: Tósok, Padrag, Ajka, Noszlop, Vecse, Csügle, Kis-Pirit, Nagy-Pirit, Adorjánháza, Nemes-Szalók, Mihályháza, Nyárád, Derecske, Dóka, Kup, Kovácsi, Nóráp, Kőtternyu-Lak, Ersos-Győr, Mező-Lak, Acsád, Görzsön, Takácsi, Szerencsen, Szemere, Pázmánd, Pét, Mező-Örs, Táp, Szent-Miklós,Réde, Csetény,Dudar,Szent-Király,

Gyi ót, Büdöge és Tevel.

A fenti két kötetre Biklós Dezső, a pápai református kollégium könyvtárának igazgatója hívta fel figyelmemet s ő bocsátotta őket rendelkezésemre. Szivességéért e helyen is köszönetet mondok.

94. Bisztray Gyula: A prenumeráció. = Magyar Századok. Bp. 1948. 191.p.

95. Széchenyi István: Világ. = Gróf Sz.I. munkáiból. Bp.1903. 22o.p. /Magyar Remekirók./

96. Farkas Gyula: Iró és olvasó a XIX.században. = Magyar művelődéstörténet V. Szerk. Domanovszky Sándor, Szentpétery Imre stb. / Bp. 1943./377.p.

97. Bisztray Gyula: A prenumeráció. Magyar Századok. Bp. 1948. 191. p. és Lukácsy Sándor: Emlékezés Heckenast Gusztávra. = Kts 1961. 486.p.

98. Csatári Ottó /Telegdi Kovács László/: Irodalmunk 1847. évi termékei. = Pesti Divatlap 1848.2o.sz. 539-540.p.

99. Magyar Mihály: A magyar könyvkereskedés és irodalom ügyében. = Pesti Divatlap 1848. 7-11.sz. Az idézett részt közli: A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapitásától 1849-ig. Bp. 1963. 48o.p. - Tánczics Mihály az Életpályám

cimü önéletirásában hasonló helyzetképet rajzol a falusi tanitók müveltségi állapotáról: "Négy iskolamesternél voltam eddig tanitósegéd, de egynél sem láttam csak egyetlen könyvet is a levelezőn és énekeskönyvön kivül, nagyon szembeötlő volt tehát rám nézve most először az izsáki kántornál kis könyvtárt láthatnom, holott azt hittem, hogy csak papnak való a könyv, amintho y eddigelé senki másnál nem, csak a plébánosoknál láttam, mivel tanitó segódi tisztemnél fogva csak ezek szobáiban fordulhattam meg néha-néha...Nem sokára valók Zemán kántornál, s megtanulhatnám, mire valók a könyvek. O nem végzett ugyan latin iskolákat, de azért sok szép ismerettel birt, mik t könyveiből meritett." /Bp. 1949. 47. p./

100. Dégh Linda: Adatok a magyar parasztság irodalmi életéhez. = Magyar Századok. Bp. 1948. 299-301.p.

101. Dezsényi Béla - Nemes György: A magyar sajtó 250 éve I. Bp. 1954. 27.p.

102. U.a. 75-76.p.

103. Bisztray Gyula: A prenumeráció. = Magyar Századok. Bp. 1948. 191.p.

104. A Pesti Divatlap /ebben jelent meg Csengery cikke/ szerkesztőségének megjegyzése e részhez: "A nép-

könyvkiadó társulattól kiadott népszerű elbeszélések pazarul nyomtatott 1-ső füzete 15 pengő kr.- Majd bizony a szegény ember ad annyit néhány félig nyomtatott üres,vékony levélért." Az említett népszerű elbeszélések Bonyhay Benjamin "A falu birája" című munkája; 1846-ban jelent meg s a budai egyetemi nyomda nyomta.

105. Csatári Ottó /Telegdi Kovách László/: Irodalmunk 1847.évi termékei. = Pesti Divatlap 1848. 2o.sz. 539-54o.p.

106. Sellai Sál: Két garasos olvasókör a népnek. = Pesti Divatlap 1848. 27.sz. 741-743.p.

107. Kis János emlékezései életéből. 2.kiad. Bp. 189o. 313-314.p.

108. Ld. Merényi Oszkár: Adalékok a magyar kiadástörténethez a XIX.században. III. Az irói jogtudat kialakulásához. = Kereskedelmi Szemle 1938. 1o4-1o9.p.

109. Pitz József: A magyar nyomdászat 1848-1849. /Bp. 1948./ 91, 92, 93.p.

110. U.a. 136. p.

111. Novák László: A nyomdászat története. V.könyv. Bp. 1928. 5-8.p.

112. Fitz József: i.m. 58.p.

113. Ld. Merényi Oszkár: Adalékok a magyar kiadástörténethez a XIX.században. I. A könyvtermelés fejlődése. = Kereskedelmi Szemle 1937. 379.p.

114. Fitz József: Im. 69.p.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA